

БОГУМИЛ ХРАБАК

ЈЕВРЕЈИ У СЕВЕРНОЈ СРБИЈИ ОД 1688 ДО 1739. ГОДИНЕ

ДР БОГУМИЛ ХРАБАК
УУ 11000 Београд
Цара Уроша 6

UDK 933 „1688-1739“

У години кад се цео цивилизован свет подсећа и научно обрађује изгон Јевреја из Шпаније, од кога је времена прошло равно пола миленија (1492), и ми смо у Србији дужни да прихватимо ту јубиларну акцију, тим више што је јеврејски народ, слично српском, био у новијој прошлости сурово гоњен и уништаван од истих заједничких непријатеља.

Јевреја је у Београду несумњиво било у старијој историји, на пример у X веку, када о њиховој насеобини постоје савремена сведочанства. Захваљујући погодном положају, београдска општина Израелита лепо је напредовала, па је ускоро постала важно привредно и духовно средиште балканских Јевреја после Солуна.¹ Ту су се често склањали они који су у византијским областима били жестоко гоњени. У то доба Јевреји у Београду живели су у готово истим условима као и њихова сабраћа у средњој Европи, у првом реду у Угарској, којој је и сам Београд нешто касније припао. Треба претпоставити да су Јевреји на ставама Саве и Дунава постали значајан

чиниолац у промету добара између јужнонемачких градова и Цариграда.² Последња израелска енциклопедија забележила је да су се Јевреји доселили у Београд из Угарске и Италије током XIII и XIV века, а да њихова доцнија велика историја почиње после 1521. године, када је Београд ушао у састав великог Отоманског царства. У самој београдској цитадели је, наводно, постојала јеврејска махала, а 1663. требало их је да буду у Београду око 800.³ У другој половини XIV столећа, за време владавине краља Лајоша Великог, настао је у земљама круне св. Стефана велики прогон Јевреја (1376), услед чега су многи отишли из државе и настанили се у градовима на доњем току Дунава, пре свега у Турн Северину. Ти Јевреји су можда увећали и београдску оазу.⁴ Јевреји су постали значајан фактор у Угарској већ у XIII веку, а до првих деценија XV века изградили су систем својих колонија у Будиму, Пешти, Острогону, Пожуну, Кошицама и Трнави, у Ердељу и у низу места на северозападу земље (Шопрон, Хајмбург, Киш Маргон, Коблдорф, Брук на Лајти). Затим су се Дунавом и Тисом почели спуштати у јужне крајеве, да би се првих деценија XVI века огласили и у Сегедину.⁵

У другој половини XV века обновљено је насељавање Јевреја немачког језика (Ашкенази) у балканским земљама, и то не само зато што су терани из завичајних вароши. Јицхак Сарфати, рођен у Немачкој а солунски рабин, 1454. године послао је циркуларно писмо Јеврејима у немачким земљама, Моравској, Штајерској и Угарској, описујући са одушевљењем положај својих истоверника у Османлијској империји.⁶ Врло покретни, спекулативног духа, међу собом повезани и спремни на ризик, Јевреји су се наметнули својим суграђанима као врени трговци и банкари, што им је ускоро засметало, јер су постали презрени и гоњени. Њихов најпознатији гонилац средином XV столећа био је Ђовани Капистран, католички достојанственик и крсташ, који је 1456. боравио у Београду као бранилац града од Османлија; он се рашчуо као човек који је отерао Јевреје из Баварске, да их је кињио у Бреслави и анулирао њихове повластице у Печују.⁷

У Београд су се свакако досељавали и Јевреји из мањих места северне Србије. Један пословни човек јеврејског имена јавио се у Смедереву још средином XV века. Одмах по турском освојењу Београда пописана су два Јеврејина у Руднику под Штурцем. Нешто касније су Јевреји имали у Ужицу и трговачке магацине.⁸ У сваком случају, велика солунска насеобина Јевреја увек је подржавала сво-

је сународник по балканским градовима, па и у Београду, где је слала прогоњене из Шпаније и нешто касније из Португала.⁹

Прва архивска регистрација београдских Јевреја уследила је 1537. године, када је у Дубровнику забележен неки Саламонето »de Belgrado« који се на дубровачкој царинарници јављао са млетачким тканинама и 1542. и позивао на добијену привилегију 1532. године.¹⁰ Један јеврејски аутор је претпоставио да су београдски Јевреји можда пресељени у Цариград као вешти привредници, у првим деценијама отоманске власти у Београду, јер их је 1540. у белом граду на ставама Саве и Дунава било 16 породица, а пет година доцније само осам.¹¹ Турски попис из 1560. садржи само упис пет јеврејских породица и двојице неожењених.¹² Попис из 1582. констатовао је само 22 Јевреја у Београду, а нешто ранији (1572) 20 јеврејских кућа (када је у Београду било преко 950 домаћинстава).¹³ Више разлога упућује на закључак да их је морало бити више. Још у XVI веку оријентална караитска секта уврежила се и међу београдским Јеврејима.¹⁴

Социјални и економски положај Јевреја побољшан је одмах по завођењу турске управе у северној Србији, али златно доба, велики век, био је XVII, и то његова средина и прве деценије друге половине столећа. Тада су се они пословно размахали од Будима до Цариграда и од Солуна до Дубровника, Анконе и Венеције и доводили су у своју средину за рабине познате учењаке.¹⁵ То срећно доба окончао је вихор у аустро-турском рату који је несрећно прошао за Турке приликом опсаде Беча 1683. године.

I. СТРАДАЊЕ ЈЕВРЕЈА ПРИЛИКОМ АУСТРИЈСКОГ ОСВАЈАЊА БЕОГРАДА ОКТОБРА 1688. ГОДИНЕ

Београд је прешао у руке цареваца 8. октобра 1688. после опсаде која је припремана од првих дана августа а појачала се од 6. септембра. Јевреји су могли предвидети своју судбину према поступцима солдатеске при освајању неких угарских градова. На пример, Аустријанци су над Израелитима Будима извршили прави покољ, оптужујући их да су били турски обавештајци. Будимски и пештански Јевреји, који су успели да се на време извуку из варошких четврти, побегли су Дунавом и највише се населили у Видину и Никопољу, мада је сеоба Ашкеназа (Јевреја немачког језика) из Будима и Угарске обухватила и Сарајево.¹ На сличан начин страдали су и

Јевреји у Араду (1686), где су солдати под црно-жутом заставом, ако је веровати Боетију, само од једног богаташа израелске вероисповести извукли плена више од једне тоне злата.² Делегација београдских Јевреја изашла је пред аустријског заповедника молећи га да буду примљени за царске поданике, али их је он одбио.³ Тачније, док су муслимани бежали ка Дунаву а у подграђу је пламтио пожар, готово 10.000 Срба и Јевреја изашло је пред аустријску војску, чији су им заповедници издали „заштитно писмо“, кога се у случају Јевреја нису држали.⁴

Београд је дотад био чувена трговачка варош. Тако се изразио на свом плану Београда један познати холандски инжењер, који је на обалама Саве и Дунава нашао по једно подграђе, у којима су живели у првом махом Срби а у другом странци хришћани и Јевреји.⁵ Један италијански путник забележио је (1680) у Београду 170 Јевреја, који су имали синагогу а плаћали су 500 реала годишње пореза.⁶ Други један Италијан, који је у исто време посетио Београд, затекао је лепе широке и дуге улице, у којима су били заступљени сви занати и трговачке радње које су трговале особито воском, вуном, говеђом кожом и другим производима земље; због тога су београдску пијаву свакодневно посећивали и дубровачки, босански и млетачки трговци.⁷ Међу месне Јудејце није се убрајао, али је родом био Јеврејин преверени (dönme), Мустафа-ага, трговац великог везира са дугим боравком и пословањем у Београду, за кога се веровало да је и Портин обавештајац који је мотрио на рад странаца, у првом реду Дубровчана.⁸

Дуготрајни рат између Аустрије и Отоманског царства имовно је руинирао јеврејске трговце, јер им није омогућавао да се пословно размахну, а били су у исто време изложени многобројним пљачкама. Већ због тих околности, као и због опасности која се све више приближавала бедсмима града, Јевреји, особито имућнији, још од почетка рата напуштали су варош на ставама Саве и Дунава тражећи егзистенцију ван домашаја ратног вихора.⁹ Ипак, још у пролеће 1688. године јеврејски трговци из Београда одржавали су комерцијалне везе и са Венецијом; на пример, два члана породице Папо, Шемуел и Мордохај, заспорили су се, па је затражен оригинал рачуна и фактура које је послао Јицхак Луцена из града на лагунама, за робу коју је један од Папа добио од неког Хатона; реч је била о 88 труба вунених тканина, што је ушло у ортачки посао.¹⁰

Борбе о Београд нису биле дуготрајне, али су биле кржаве. Од турске посаде, која је бројала 10.000 људи, изгинуло их је 9.000,

док је од аустријских војника живот изгубило 2.400, а рана је допало 1.500. Пружајући жилав отпор царским солдатима, турски браниоци нису се либили да пред освајаче убаце у борбу и неборце. Наиме, у каштелу београдских утврђења налазио се већи број осуђеника, посебно Срба, Мађара и Јевреја. Њих су њихови тамничари поређали у живи бедем и заклон за своје стрелце; иза три реда кажњеника османлијски борци су пуцали на нападаче.¹¹ Аустријанци су темељито опљачкали богату трговачку варош. Победнички војници су хтели да пограбе што више, а оно што нису били у стању да поднесу — предавали су пламену. Само део своје имовине спахије и јаничари успели су да на време испрате војним и реквирираним лађама низ Дунав.¹² Велику штету нанели су београдским Јеврејима они Турци, у првом реду јаничари, који су при одступању опљачкали хришћанско и јеврејско становништво и спалили њихова станишта.¹³

Наредне 1689. године извршен је попис становништва: забележено је 106 одраслих Срба (углавном занатлија), 49 Јермена, 43 Грка и 27 Латина, док Јевреји уопште нису ушли у тај списак од 225 одраслих житеља.¹⁴ Попис показује да су се и Срби разбежали када су Аустријанци завладали градом.

Одмах по поседању насеља аустријски официри приморали су затечене Јевреје да заједно са најбеднијим турским заробљеницима сакупљају лешеве и да их бацају у Дунав, односно да крче рушевине настале бомбардовањем и у уличним борбама.¹⁵ Пошто су ти послови обављени, месни Јевреји, и то сви, мушкарци, жене, деца, старци, немоћни и болесни, отерани су у тврђаву Осиека, а неке су отпремили и даље. Међу депортираним налазио се и Нехемија Хија Хајон; да би откупио сина, који се припремао за рабина, његов отац је кренуо из Сарајева у Италију да сакупи потребан новац за откуп; највећу помоћ примио је од рабина Модене, познатог присталице месијанистичког покрета; тако је Нехемија поново стекао слободу. Међу сужњима битисао је и београдски песник и теолошки писац Моше бен Михаел Хакоен (1645—око 1725), који је после ослобођења (1691) објавио у Немачкој књигу »Et sofer« (=Перо писца).¹⁶ У редовима сужања налазио се и секретар главног београдског рабина Јосеф ибн Данон, са супругом и сином. Део рабинових „респонзи“ турски војници су отели од његових синова и продали (касније су пронађене у Цариграду и штампане у две свеске). Нешто касније, по зимском времену неки су у колонама отпремљени у Моравску, где су представљени као робље на откуп јеврејским општинама. Ра-

бин Алмоснино је са породицом одведен у моравско место Николсбург (Микулов), где је годину дана касније умро (у 46 години). Ибн Данон је најпре одведен у Праг, а затим се пребацио у Амстердан, где се јеврејска општина много занимала хебрејском науком; када му је умро домаћин, прешао је у Лондон.¹⁷ Аустријски команданти рачунали су са познатом јеврејском солидарношћу, па су за државну касу, али и за властите џепове, очекивали знатан новац који би се добио за ослобођење сужања.¹⁸

Белешке о депортацији оставио је син рабина Алмоснино. Према њему, Аустријанци су изненадили Београђане, па су их намах лишили слободе и повели. Сваки је одред терао своје сужње на неку страну. Сви су били измешани, мушко и женско, младо и старо. У одреду у коме се налазио рабин било је четири-пет познатих Јевреја. Официр је заробљенике предао свом слуги — да их преведе у царску земљу. Када је годину дана касније Алмоснино умро, поменути слуга није дозволио да рабин буде сахрањен по обредима вере, мада је примио мито; тек на интервенцију градоначелника, погреб је обављен, а слуга уцењивач је кажњен.¹⁹ За збивања у осијечком ропству податке пружа поменути књига „Перо писца“ М. Хакоена, познатог талмудисте. Он је у Осиеку провео две године у ланцима, али је за време робовања остао првак сужања и служио је као пример тим мученицима. Био је у могућности да напише десетине писама, које је слао заједницама и појединцима, објашњавајући стање у логору. Откупљен је у последњој групи заробљеника. Није се вратио у Београд, него је отишао у Венецију, где је постављен за хазана (кантора) левентинске синагоге (то је друга верзија његовог каснијег живота).²⁰

У Београду, у аранжману Аустријанаца, налазио се етапни логор за Јевреје из Скопља и других румелијских градова које су привремено заузеле царске трупе. Пре упућивања у Београд скопски Израелити су неко време проборавили у закуженој Приштини. Ту су их преузела два-три официра, од којих је један био заповедник Ниша. Они који су успели да преживе кугу, страдали су у Београду. На пример, царевци су вероватно из Скопља довели у београдски табор једну Јеврејку са три сина; њу са два детета су спалили а трећем сину се изгубио сваки траг.²¹ У повлачењу хришћанске војске из Србије страдао је и рабин Давид Хавилис, родом из Солуна а насељен с другим истоверницима у Паланци (можда Хасан-пашиној, данас Смедеревској); ту је радио за једног агу, који је имао велико друштво од 40 лица; када су цареви солдати одступали услед по-

раза својих другова у Босни, извукли су из куће Давида, не давши му да изнесе робе, него су све сами уништавали; приликом изласка из Паланке, док су се Немци домишљали колико да траже за откуп појединих Јевреја и Турака, њему је пришао један војник и дугом сабљом исекао га на парчиће; њему није дата могућност да се новцем избави,²² можда зато што су имали наговештаје да је радио као доушник Турака.

Судбина оних који су се на време извукли из Београда пред Аустријанцима била је различита. Избеглице су често страдале од хајдука. Примерице, на путовању од Пореча ка Никопољу, Јосеф Суарез (родом Солунац) је убијен, а друга осморица су се некако одбранила, када су на њих скочили из заседе разбојници.²³ Боље су среће били они који су кренули ка Дубровнику. Шломо Кохен Белинфанте, рецимо, успео је да се склони из Београда и да (у фебруару 1699) дође у град св. Влаха; ту га је општински писар познавао, па је Шломо био у могућности да постави свог правног заступника, Рафаела Кохена, са задатком да сакупи оно што му је било од кога и по било којој позицији припадало.²⁴ Јаков Алмоснино побегао је у Нови Пазар, где је са једним београдским Јерменином, Исаком Муратовим, такође бегунцем, закључио ортаклук за куповину вуне и експедицију у Дубровник; компањони су се заспорили око 173 врећа вуне, што није била мала количина, па су затражили познатог сарајевског трговца Јакова Брњаковића, тада у Дубровнику, да им као пресудитељ реши спор.²⁵ Када су закључили пословање, поништили су вредносне папире, осим једне менице на 1.000 талира у корист Исака, са роком исплате од 12 и по година; меницу је Јаков трасирао на себе, у Дубровник, што значи да је његова годишња зарада морала бити знатно изнад тог ануитета од 80 сребрних талира.²⁶ Из Београда су избегли и многи Срби трговци, који су се 1689. године налазили у Сарајеву, одакле су слали за добијену робу менице Јеврејима у Дубровник; један такав је био Максим Вуковић, који је од Јакова Саралвоа примио вредност од 102 и по дуката а од Лизраела Папа од 14 дуката.²⁷

Извесни београдски мојсијевци успели су да се докопају западних земаља и да избегну репресалије и интернацију. Један од њих, насељен у Угарској, у Будиму, повезао се са разбојницима. Ови су ноћу опљачкали српског пароха у Калазу, у чијој су кући калуђери из Београда оставили ствари које су донели; лопуже су такође ноћу (1691) опленили цркву у Сентандреји.²⁸ Неки Јевреји, избегли из Београда, населили су се у Венецији. Такав је био и Ха-

им Јурадо; он је пословао с Аврахамом Пардом из Дубровника, како у граду св. Марко тако и у Дубровнику; у априлу 1698. компаноји су у граду под Срђем свели пословне рачуне и закључили радну заједницу; разрешница се односила и на новац и ефекте покојног Шемуела Баруха, с којим је такође радио Пардо, а чије је послове, после смрти овога, преузео, можда управо као Београђанин, Хаим.²⁹ Неке јеврејске избеглице, иако вероватно не одмах, стигле су у Амстердам, где је њих неколико прозвао као сведоке поменути Нехамија Хија Хајон (у октобру 1713) да у Београду није проповедао идеју о месијанству Шабтаја Цвија, који је у граду под Авалом изазвао прелазак многих правоверних у ислам и тиме омогућио и у Београду образовање секте »Dönme«.³⁰

Изгледи Јевреја, па и оних из Београда, да се населе у Угарској, били су ограничени. Често су представници католичких општина, као они у Печују (на Ускрс 1692) давали обавезе свом бискупу да ником од некатолика, укључујући и мојсијевце, неће дозволити да се стално настане у вароши. Јевреји су користили пасоше које су им Срби (свакако за какву противуслугу) уступали на увозно-извозним пословима, посебно са Србима (као што су раније с њима радили Дубровчани). Они су оптуживани као генератори скупине. Срби и Јевреји су у Бечу (1700) означени као скупљачи и извозници аустријског новца у Турску, чиме су нарушени робно-новчани токови. Према привилегији града Пеште (1703), некатолици (пре свега Рашани и Јевреји) нису могли да буду примљени у ред грађана.³¹

Београдски Јевреји су критичних дана умешно искористили пријатељство са Дубровчанима. Када су Аустријанци упали у Београд, Јевреји су предали новац дубровачким трговцима — да им не пропадне у аустријском ропству. Шеломо Кохен Белинфанте дао је Андрији Матином и двојици његових ортака 371 цекин, што су компаноји уложили у говеће коже и „биволице“, па су 776 тих кожа превезли у завичајни град, где је Андрија исплатио Шеломовом пуномоћнику не само примљене цекине, него још сто златника као део зараде коју су други испословали.³² Коришћене су и брачне везе. На пример, Аврахам бар Јаков Пардо из Београда, ожењен једном дубровачком Јеврејком, према уговору склопљеном у Београду, примио је њен мираз од 205.000 сребрних акчи добре легуре (по 140 акчи за реал од 8⁰).³³ Међу Турцима у Београду било је и преварених Јевреја, о чему је говорено већ поводом Нехемије Хајона. Трговац великог везира који је дуже (пре 1688) боравио у Београду, бавио се и контрашпијунажом.³⁴ Они Јевреји из Београда који су

се избавили из опкољеног града на време подстицали су Турке да наставе рат против цареваца 1689. године.³⁵

II. ЈЕВРЕЈИ У БЕОГРАДУ ПОНОВО ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ 1690—1717. ГОДИНЕ

Београд је у рукама Хабсбурговаца био само две године, јер су га Турци ујесен 1690. године повратили. Јевреји се нису у њему оглашавали све до пред закључење Карловачког мира (у јануару 1699), мада је тешко веровати да се нису у већем броју вратили у град срећних времена, у коме су се тада отварале лепе могућности зараде у гарнизону пуном војске и плена. У повраћеном Београду за њих, ипак, није било милости, јер још није било пуних могућности за праву трговину, а Турци су престали да повлашћују Јевреје чак и у самом Цариграду. Још док је Београд био ратни логор, почели су у њега долазити, поред ранијих житеља, и Јевреји из ближих вароши. У једном дому живели су, примерице, рабин Шемуел Коруту из вароши Обраду (можда: Новог Брда), Компрадо Кајарис и пријатељи; у другом друштву био је Ханос бен Давид са познаницима.¹ Ипак, није ишло лако са обновом вероисповедне општине и иоле нормалног живота, јер су зграде Јевреја биле уништене, па је народ живео у беди, без икакве могућности рада на пољу културе.²

Преко Београда је текла река насељеника у Банат после године 1690: Бугара, Цигана, Грка и Јевреја; ови последњи нису депортовани и доведени у нова станишта на силу.³ Не треба пропустити да се напомене да је турски пријатељ у Трансилванији Имре Текели од 1692. до 1699. године, пре него што се упутио у Ћипровац, станова у кући која се налазила у јеврејској махали у Београду.⁴ Године 1693. Аустријанци су посели Београд, па је у Београду поред турске војске (за коју је дневно печено 12.000 хлебног таина), боравио велики број Јевреја, других трговаца и Цигана. Од поменутих трговаца њих 50 угледнијих и богатијих, успело је да се пребаци преко Дунава из блокираног Београда у село Борчу; ту су одмах по приспећу прихватили да послују.⁵

После закљученог Карловачког мира (у јануару 1699) Јевреји су се почели поново окупљати у Београду, уколико су могли наћи колико-толико очувана стара огњишта. Храмови, школе и друге њихове јавне зграде били су демолирани или потпуно уништени, па

на почетку малобројни поштоваоци Мојсијевих закона нису били кадри да те све установе грађевински обнове и издржавају. Већина оних који су се најпре вратили сачињавали су сиромашнију врсту људи (мануелни радници, занатлије и трговци—ситничари), па нису имали ни довољно средстава за рестаурационе радове.⁶

Занимљиво је да су београдски Јевреји у току 1699. године показали већу пословну малодушност него локални муслимани, који су се на царинарници у Баји појавили са разном робом већ у априлу те године. Ракију су допремили и Јевреји, али сентандрејски (Давид Аврахам), братиславски (Симон Нихл), из Николсбурга (Давид Лебл) и Алба Јулије у Ердељу (Јицхак Јеврејин). Тек у децембру 1699. Аврахам Кохен из Београда оцаринио је у Баји турске робе за 144 форинти. То је 25. априла 1700. учинио Јицхак Лизраел из Београда са бакалском робом и са 55 комада кордована обојених у жутој и црвеној боји (за 20 форинти) и другим еспапом у вредности од 223 форинти. Сутрадан се на истом царинском месту пријавио Хаим (за кога је речено да је Турчин из Београда; вероватно је био *Döpmе*) са смоквама и лешницима. У току маја 1700. Шимон из Београда оцаринио је у Баји дуван и друге турске производе (за 20 форинти), Јосеф — памук (у вредности од 50 форинти) и Хаим — 490 мерова јечма и 20 мерова проса (што је процењено на 201 форинту).⁷ Првог августа 1700. поменути Јицхак Лизраел довезао је на бајску догану разноврсне робе из Братиславе за преко 185 форинти. У октобру те године београдски Јеврејин Јаков Сабодерчин извезао је за Братиславу турског памука за 120 форинти. Поменути београдски Јевреји очигледно нису били трговци већег формата, мада су се бавили увозно-извозним пословима. Даље од Братиславе тада нису доходили. О њима, примерице, нема помена у списима који се односе на венецијански гето у току XVIII столећа.^{7a}

Неки Јохан[ан] Јуд из Београда, који је на братиславској царинарници платио тридесетнину за бреславско (вроцлавско) сукно (за 76 форинти), за калај (за осам форинти) и за разну ситничарску робу (за 110 форинти), можда је био маран, јер је носио име често у хришћана, а тада ретко код Јевреја. Мојсес Турчин из Београда, који је у Пожуну пријавио цариницима бакалску робу и вроцласку чоху, можда је био исламизован Јеврејин.⁸ Претпоследњег дана јуна 1701. године на братиславском царинском пункту платили су тридесетнину: Аврахам Шпур за 20 труба бреславског сукна, за чоху за капе, платно и други текстил, за месинг, жицу и ситничарску робу, Мојсес Питон за бакалску робу (у висини од 200 форинти), Аврахам

Давид за индиго (86 форинти), месинг, гвоздену робу и ситничарски еспап (266 форинти), Јицхак Јизраел за исту робу (277 форинти), а Аврахам Шпис је у Коморану намирио тридесетнину за неки грађевински материјал за високу своту од 1.000 форинти.⁹ Треба запазити да количине бакалске робе које су београдски Јевреји 1701. године довозили преко Братиславе нису биле баш мале.

Један ферман Мустафе III из треће декаде јуна 1703. мухафизима Београда и Видина, вишем кадији Београда и свим кадијама с десне и леве обале Дунава скретао је пажњу да јеврејски и други трговци извозе у Угарску, Немачку, Пољску, Венецију и Дубровник велике количине воска, меда, масла, лоја, вуне, пастрме и друге мрсне хране из Румелије, Молдавије и из крајева око Дунава, па поменуте области оскудевају у тим производима; тражено је да се извоз забрани и роба извозника конфискује.¹⁰

У јануару 1704. године забележено је у протоколу царинарнице у Петроварадину да је београдски Јеврејин Хиршл пре те царинарнице носио овчијих кожа у вредности 70 форинти и 160 ока памука; у септембру те године исти Хиршл је забележен у истој регистратури као становник Петроварадина, да носи ракију печену од жита у вредности 30 форинти, што би значило да је тада био аустријски поданик и пресељен у Петроварадин. Његово је име било Јакоб, и Дворски ратни савет који га је узео у заштиту (1705) такође га назива београдским Јеврејином. Јакоб Хиршл био је богат трговац; он је 1707. године преко Београда набавио велику количину соли, коју је властитим бродовима намеравао да превози у Осиек и продаје оку по четири динара; понуда је, без сумње, прихваћена, јер се у то доба због Ракоцијевог устанка, у Срему и Славоњији осећала велика несташница соли.¹¹

Постоји мишљење да је приликом закључења Карловачког мировног уговора, који у целини није био повољан за Османлијску империју, Аустрија обратила пажњу интересима турских Јевреја, који су водили трговину у њеним областима.¹² Зато је, међутим, страдала трговина Дубровчана са Београдом; према дубровачком извештају Порти из маја 1699, роба која је пре рата ишла чак из Ердеља у Дубровник преко Београда, тада је пошла на Бакар, тј. у хабсбуршке земље.¹³ Извозници волова, на пример, и даље су волове и из београдског краја терали на ранију луку, у Задар, као што је чинио Требињац Милутин Стојановић.¹⁴ Но, тиме се никад нису бавили ни Јевреји у Београду ни Дубровчани, нити је Дубровник пре 1683. иоле био важнији извозни центар за живу крупну стоку.

Београдски Јевреји ипак су успоставили поновне пословне додире са Дубровником. Јицхак, син Јосефа Данона, који се оженио у Београду 1700. године, нотирао је женидбени уговор у граду под Срђем, кад је тамо пристиго послиом. Рејна, удова Јицхака Кампоса, из Сарајева а умрлог у Београду, имала је 1710. године кћерке у Дубровнику.¹⁵ Вероватно је тај Јицхак био компањон дубровачког трговца Пера, па је овај тражио свој део капитала трговачког друштва. Београдски паша, међутим, поручио је преко чохадара дубровачким трговцима у Београду да нико од њих не може својим именом покрити робу ортаклука, да не би били изиграни Турци код плаћања ђумрука, што је требало да плати умрли Јеврејин и његови пословни пријатељи странци. Овим се позабавио и дубровачки сенат, који је желео да зна како су дотад извожене робе Јицхакове, као и то да ли је Пера био стварни компањон покојником или је само својим именом доносио повластице Јицхаку.¹⁶

Првих година XVIII столећа Јевреји су колико-толико обновили порушене куће, синагогу и школу, али их није било ни издалека у оном броју као у периоду од 1650. до 1688. године.¹⁷ Уосталом, и становништво Србије у попису 1704. бројало је једва 18.000 харачких обвезника, што је било осам пута мање него пре 1688. године; штавише, мањак је био и већи, јер трговци Јермени и Грци, расути око Београда, и сви Јевреји, насељени по варошима Београдског пашалука у XVII веку, плаћали су цизју посебно, па нису укључивани у спискове са осталом рајом.¹⁸ Тако мали број живља у северној Србији утицао је и на могућности промета, јер је потрошња робе била мала.

Београдски Јевреји се помињу у вези са погибијом групе од 60 београдских и темишварских трговаца код Кечкемета 1706. године, који се град тада налазио у рукама мађарских устаника. Трговци су у Кечкемету присиљени да плате царину у сребру, да кафу продају по два гулдена, иако су је куповали по четири гроша и није им дозвољено да непродату робу врате у Турску. Трговци су замолили темишварског пашу да интервенише код Ференца Ракоција; Осман-ага је ишао Ракоцију у Мункач. Овај се трудио да изазове сукоб између Порте и бечког двора, па његови заповедници нису поштовали његова обећања и одлагали су ствар. У међувремену аустријски пуковник Ковај ушао је у Кечкемет; он је трговцима гарантовао безбедност, али српски хусари, не правећи разлику између куруца и турских пословних људи, побили су 55 турских трговаца и отели њихову имовину. Тек после 16 месеци договорена је одш-

тета у износу од 70 кеса, од којих је 30 кеса (= 5000 дуката) одмах у Бечу исплаћено београдском Јеврејину Јакову Јзраелу, као пуномоћнику унесрећених београдских и темишварских трговаца.¹⁹

Београдски Јевреји су на махове показивали расположење да се укључе у текућа политичка збивања. На пример, Ракоцијев агент, капетан Гашпар Пап, примио је од београдских Јевреја два коњска товара новца (=200.000 акчи), па је терет спровео (у децембру 1706) другом Ракоцијевом поверенику, капетану Војновићу, задуженом у Бањалуци да побуни Хрвате против Хабсбурга.²⁰ Устанак Ференца II Ракоција подстицао је француски краљ Луј XIV, и то тако што га је помагао новцем и потребним стварима. Краљ је своја настојања спроводио преко француског амбасадора у Цариграду Фериола (1699—1710), чији је поузданик у Београду био Аврахам Албахари. Главна дужност Албахарија била је да посредује у односима између Фериола и Ракоција и да овом последњем исплаћује и дотура новац. Аврахам је лично доносио Ракоцијеве менице у Истамбул, које су гласиле на Фериола, и од овога је наплаћивао новац даван Ракоцију. Новац и поруке је односио у Угарску Аврахамов брат Мојсеј, слат у поверљиве мисије у Ердељ и румунске земље. Аврахам је понекад давао новац Ракоцију и без изричитог налога Фериола. Тако је поступио и 1709. године, када му је послао 100.000 ливри. Фериол је изјавио касније да је то Аврахам извео без његовог наређења, већ управо из властитих специјалних побуда; наиме да Ракоцију, уместо новца, преда еспап — како би зарадио на његовом трговачком пласирању. Свота Албахарију није наплаћена ни 1717. године.²¹

Трговци нису запуштали ни своје раније уносне везе са сплитском скелом. Сплитски надбискуп Стефано Купила у свом кратком историјату Сплита (у септембру 1714) помиње везе са Дунавом, које су користили Турци, Јевреји и „шизматичи“.²²

Јеврејима је у турском Београду од 1699. године било добро. О повлашћеном положају мојсијеваца у отоманској држави и друштву писала је (1718) леди Монтјегју на свом путовању по европском делу Царства. Она је закључила да Јевреји уживају невероватан кредит, па, у неку руку, имају веће привилегије и од самих Турака. Њихове општине су неке врсте „република“, које се управљају по својим законима и одлукама. Својом повезаношћу, солидарношћу и трезвеношћу они су могли да приграбе готово целу трговину од лених Османлија. Они, не само диригују прометом, него су и лекари,

тумачи представника свих великих сила, посредници у сваком послу, итд. Налазе се у свим градовима државе. „Републике“ обједињује савет рабина.²³ Стање са којим се упознала поменута леди свакако се односи и на северну Србију у годинама пре 1717.

Поверење и пријатељство између Турака и Јевреја у Србији, међутим, почело је да бледи и да се хлади са приближавањем новог аустро-турског рата, пошто је Отоманска царевина већ загазила у војну са Млетачком Републиком око Морсје. Бојећи се нереда, па чак и побуне немуслиманског живља у пограничној тврђави, београдски намесник Али-паша је 1715. године наредио да сви Грци, Јермени и остали неверници, али и Јевреји, предају оружје, под претњом смртне казне.²⁴ Нови рат у Београду се осетио најпре (1716) по проласку кроз град Јевреја, Јермена, Срба и Влаха из Темишвара са пртљагом и ефективима пред трупама цареваца и четама хајдука.²⁵ Највећи део темишварског народа израиљског успео је да се на време исели у унутрашњост Балканског полуострва.²⁶ Управо за пролећне месеце 1717. године постоји податак да су београдски Јевреји поново користили услуге Дубровчана као својих пословних помагача; неки од Јевреја, примерице, дали су једном крзнару Дубровчанину новца да за њих купује восак.²⁷ У таквом пословном потезу осећала се припрема пред ратни вихор. Око 1. августа у Венецији, а затим и у Задру, знало се да је Евгеније Савојски довео војску под Београд и његову пијацу и да је међу Турцима, као и раније кад је Савојски водио операције, настала велика збрка и конфузија.²⁸

Београдски Јевреји су лепо шићарили повлачењем Турака из Београда у јулу и у првој половини августа 1717. године. Турци су се спремали на далек пут, хитали су на све стране, одабирали ствари за пртљаг, куповали једну робу а много више продавали или тачније распродавали, па је настао прави вашар. У њему су учествовали сви становници Београда. Куповали су нова кола и добре коње и камиле, али су, с друге стране продавали будзашто све друго само да се која пара за пут обезбеди. Во је, рецимо, стајао само две форинте. Турске куће располагале су са силесијом ствари и главни преузимачи тога шареног богатства били су Јевреји, али под условима бесцења. Многи Јевреји стога нису желели да и сами путују, јер их је задобијено богатство везивало за Београд.²⁹

III. БЕОГРАДСКИ ЈЕВРЕЈИ ПОД АУСТРИЈСКОМ ОКУПАЦИЈОМ 1717—1739. ГОДИНЕ

Аустријанци су ушли у Београд 22. августа 1717. Занимљиво је што је забележио историчар принца Евгенија Савојског о трговини Београда почетком XVIII века. За варош је речено да је јака у трговачком погледу, јер се у њој обавља значајна размена добара. Све улице биле су пуне малих бутига, у којима се пазарило на мало; те радњице нису имале простора у дубини здања, тако да купац у локал није ни улазио, а продавац је седео на клупи која затвара приступ магацинском делу дућана. Они који су хтели да купују навелико одлазили су на тргове, где су се налазила велика складишта која су била снабдевена сваковрсним артиклима из Европе, Азије и Америџа („Индија“), у која се роба довозила Савом, Дунавом, Дравом, Тисом и Моравом, и у том довозу учествовали су и хришћани и Турци. У то време отоманска речна флота у Подунављу била је моћнија од бродовља хришћана.¹ Велики магацини роба, који су постојали само у шехерима, већим насељима, јављају се у Смедереву још 1516. године; представљали су покривене и добро сачуване ханове, намењене просистичком промету, са големим јавним кантаром у дворишту („капан“), па су та складишта у неким варошима називана капанима. У њима су наплаћиване додатне пристојбе.² Начело више цене за већу количину испоручене робе одговарао је феудалној привреди, која је морала учинити посебан напор и трошкове да сакупи замашнију скупину производа. То са додатном ценом за већу количину артикала је, разуме се, отпало у почетку XVIII столећа, са развојем робно-новчаних односа.

Три месеца по доласку царске војске у град обављен је попис становништва. На дан 24. новембра 1717. у Дунавској вароши било је 459, а у Савској (српској) 465 домаћинстава; у Дунавском насељу живело је 333 Немаца, 39 Срба, 29 Јермена, 11 Мађара, 34 Сефарда (Јевреја шпанског језика) и 13 Ашкеназа (немачких мојсијеваца).³ Постоји списак Јевреја које су аустријске трупе затекле 1717. године у Београду. Били су то: Шеломо Леви, Мојсис Цалдети (?), Аврахам Кохен, Јаков Адања Јада Охев, Елија Адале, Јосеф Тајтацки, Мордохај Ледити (?), Шабтај Алмоснино, Менахем Пасефик, Аврахам Озер, Ахарон Туви, Мена Галамиде, Менахем Бина, Гавриел Сени, Аврахам, Менахем, Барух Адања, Јосеф Менузе, Шимон Јицхак, Јицхак Гершон, Јуниш Јуда, Јанит Елиаким, Јосеф Бенасре, Аврахам Кохен, Мојсис Хиршл и још један Хиршл, Реувен Јаков,

Хеит Кулво (?), Мојсис Маниел, Јосеф Лече, Шемуел Нисим, Јоел Матиас.⁴ Међу њима нису били сви Сефарди, него су два Хиршла, а према неким мишљењима и Алмосино („Алмушин“), били Ашкенази.⁵

Затечени „турски“ Јевреји становали су поглавито у шестом варошком кварту (32 породице), док су досељени немачки живели највећим делом и првој четврти (десет породица); са Сефардима су у шестом кварту боравиле два ашкенашке обитељи, док су две сефардске биле смештене у првој четврти; једна породица немачких Израелићана сместила се у четвртом градском окружју. Поводом таквог распореда један аутор је чудно закључио да су Јевреји „били присиљени да живе одвојено од осталог становништва“ и „нису били јединствени“, мада је запазио да они то нису били ни за време отоманске владавине. Раштркано становање било је делимично последица једног другог разлога. Промена власти утицала је на одлазак многих турских домаћинстава, иза којих су куће и магаци остале празне, па је од краја 1717. године настало бесправно поседање празних стамбених простора; ту згуду су, међутим, знатно више искористили Срби, који су се из Будима враћали у родни град, него Јевреји, којима шире могућности у том погледу нису допуштене.⁶

Београдски Јевреји нису становали одељени од осталог живља, али су у основној маси несумњиво груписани. Досељени Ашкенази су најпре смештени у Јени-хану. Тај хан саграђен је 1712. године од зграда вакуфа Мехмед-паше Соколовића. Имао је 89 соба, највише после новоподигнуте Виртембергове касарне (у данашњој Улици Кнеза Михаила). Када је он додељен Јеврејима, све његове продавнице и спремишта са сводовима стављени су на располагање оријенталним занатлијама. Такво стање је трајало до 1724. године.⁷ Када је Јени-хан одређен за складиште оријенталне робе, Ашкеназима је уступљен Цукер-хан. У њему су становали и за време пописа 1728. године, у коме је хан назван „Двориште немачких Јевреја“.⁸ „Авлија турских Јевреја“ налазила се уз поменуто двориште; „Авлија“ се налазила у блоку данашњих улица Јеврејске, Солунске, Тадеуша Кошћушког и Високог Стевана.⁹ Цукер-хан је имао 47 соба, 25 кухиња и један подрум. Дакле, свака друга соба имала је кухињу, што за хан није било уобичајено. Може бити да су ту преправку обавили Јевреји по свом уселењу. Ту би претпоставку потврђивао и велик број кухиња у Авлији турских Јевреја.¹⁰ Још нека здања су могла доћи у обзир као станица Јевреја. Једна зграда са више соба налазила се близу немачког дворишта и Авлије, код данашње рас-

крснице улица Цара Душана и Тадеуша Кошћушког. Друга грађевина имала је седам соба и налазила се поред поменуте куће са осам соба, а припадала је Јеврејину Левију.¹¹ Стари хан, у који су најпре размештени немачки Јевреји, дворштем се граничио са Авлијом турских староседелаца мојсијеваца. Шпански Јевреји су и надаље остали у „Јеврејском дому“ (како су га Немци називали, односно у „Абхехаму“, како су говорили Јевреји). Он је располагао са 103 собе, 49 кухиња и 27 подрумских одељења; та зграда налазила се код Шећер-хана, У Молдавском хану, у коме су размештене две чете царских војника, држао је (1728) кантину познати трговац алкохолних пића Кепис.¹²

Ашкенази су у Београд стигли у исто време када и немачки колонисти из аустријских наследних земаља.¹³ Извесног померања Јевреја на средњем Дунаву било је и коју годину раније, када је (1711) угушен устанак Ференца II Ракоција, када су се мојсијевци из хабсбуршких покрајина почели досељавати у Петроварадински шанац (данашњи Нови Сад); то прибирање је настављено и после победа Евгенија Савојског над турском ордијом код Петроварадина и Београда.¹⁴ Насељавање Јевреја у Србију је касније било забрањено, па су се могли доселити само у Београд, али не више од 18 породица. Није дозвољено ни кружење јеврејских амбулантних ситничара (торбара, *Juden-Tschacheregen*).¹⁵

Постоји мишљење да је Јеврејски амам (који се помиње 1720. године) у доба аустријске окупације био додељен Јерменима, уз новчану накнаду. У близини се налазила Зајнудин-агина џамија, која је Јерменима дата за цркву (угао данашње Солунске и Цара Уроша улице). Године 1725. амам је служио као мала касарна, и тада је заједно са џамијом и четири суседне зграде предат Јерменима.¹⁶ Улаз у комплекс био је из данашње Улице Браће Барух. Имао је шест функционалних просторија.¹⁷

Док су Јевреји дубоких џепова повлађивани, посебно од војних власти, према јеврејској сиротињи није било много обзира. У новембру 1725. администрација у Србији решила је да се убудуће лако не упушта у утврђивање спецификације Јевреја који се налазе у Београду, чије је зграде ваљало уступити и порушити за изградњу фортификација. Оним Јеврејима који су предложени да им се бонифицирају предложене вредности кућа и других зграда требало је одбити побољшање обрачуна, док се хришћанима имало одобрити. Исто тако, мојсијевци нису мажени ни у пословном животу, чак и кад би дуговали један другом; на пример, суђење против Хесама

Франка требало је одржати због неког дуга (од 224 форинти и 20 крајцара) Кристофу Цимерману.¹⁸

На агломерацијском плану Београда из 1683. године означена су гробља — јеврејско, католичко и „грчко“, у пружању од истока ка западу. У истом распореду на плану из Карлсеруеа стоји јеврејско, јерменско и „грчко“ гробље. Јерменско место укопа покојника помиње још Прандштетер (1608). Јеврејско гробље уписано је и на плану из 1696. године, и то између турског средишњег гробља, хаџи-Пиријине (касније Дефтердарове) џамије и пута који је водио упоредо с муслиманским гробљем, али је полазио западно од џамије. Јеврејско гробље се, дакле, налазило између данашњих улица Кнеза Михаила, Змај Јовине и Царице Милице. Ту локацију потврђује налаз једног јеврејског надгробног споменика, откривеног на углу Змај Јовине улице и Обилићевог венца. Јужније од јеврејског било је католичко, а уз њега, још јужније, јерменско, према данашњој Улици Царице Милице и Бранковој. Каснији планови, нарочито онај из 1721, још увек, мада без ознаке гробља, задржавају на описаним местима празне површине, које се могу протумачити као гробља; једно од забележених промена јесте и гробље јеврејско близу Ташмајдана. Поред Јеврејске махале, као и у средини између главне чаршије и Дунава на каснијим плановима (1740) забележено је једно веће исламско гробље.¹⁹

Ашкенази за време аустријске окупације нису имали у Београду синагогу, као и уопште право на непокретност. Када су мало ојачали и похватали везе, они су се молбама обратили Дворском коморском већу — да им се дозволи изградња синагоге и стицање непокретних добара. Били су, међутим, одбијени.²⁰ Синагога, чији општи изглед даје један цртеж из XVIII века, сигурно је подигнута тек после 1740. године.²¹

Окупацијска управа сматрала је Јевреје као нужно зло, које се не може искоренити, али се није смело допустити да се зло даље развија. Стога је ваљало лимитирати број Јевреја, а Јевреје довољно оптеретити дажбинама — да се не би могли капиталисати. Они нису могли добити право на некретнине, него им је само дозвољено да имају одвојен касапљук, јер је то било везано за одржавање култа. Осим у Београду, било их је и у Палежу, па и у другим местима, јер, под утицајем свог љубимца Јеврејина Сиса, принц Александар Виртембершки није строго спроводио смернице добијене о њима.²² Било их је, на пример, и у Гроцкој.²³ Ашкенази су били махом сиротиња, досељени из Пожуна (Братиславе), Манхајма, Прага и Те-

мишвара. Током времена су се у Србији обогатили, па су финансирали чиновнике, чак и самог гувернера.²⁴ Јевреји су тежили преузимању монопола, док су официри хајдучке милиције побирали десетке.²⁵

Турски Јевреји су, као и Срби и Цигани, плаћали на име свог личног пореза („харач“) царски дукат (или четири форинте) годишњс. Тај порез је плаћан до 1722. године, а тада је уведен порез на непокретна имања. Немачки Јевреји плаћали су, поред станарине, таксу за слободно исповедање вере, за касапљук, а евентуално и за печење ракије, варење пива, риболов и бродарење. Те дажбине су даване у годишњи закуп, који је често достигао своту од 100.000 каснијих српских динара.²⁶ Толеранц-патент за Ашкеназе израђен је августа 1719, предвиђајући да могу у ограниченом броју становати само у Београду.²⁷ У прегледу прихода окупацијске управе за 1729—31. годину стоји да је од Ашкеназа у Београду покупљено 3.357 форинти и 21 крајцара, за њихово становање — 760 форинти и на име земљишне таксе 676 форинти и 28 крајцара. Поређења ради, даће се и подаци за остале врсте главних пореза: земљарина је дала 23.614 форинти и 24 крајцара, царина и скеле — 28.900, кречане и циглане — 8.043 форинти и 51 крајцару, продаја соли — 21.319 форинти и 56 крајцаре и од ванредног закупа — 600 форинти.²⁸

Када су, у марту 1718. године, тражена места где би могли одседати аустријски генерали, па се помишљало да се смањи број црква и манастира, турски Јевреји су, такође, показали претензије на неке дућанчиће, о којима генерал Одвајер није хтео да реферише у Беч Дворском ратном већу, него је ствар предао тамошњем аудитору — да је размотри и саслуша сведоке. У вези с одлучивањем о судбини разних зграда које су припадале цивилним лицима а налазиле су се у кругу у коме су се обављали радови на изградњи и оправци утврђења, поменути су и захтеви Јевреја за обештећење услед одузимања њихових кућа и радњи за квартир коњаницима. Изгледа да су, у вези с тим, београдски Јевреји солидарно са Србима поднели писмену жалбу Одвајеру, који је ову проследио на даљу надлежност; потом је саопштио Србима заповест Дворског ратног већа, на што су Срби, преко свог епископа, изјавили да нису имали намере да подносе захтеве. Неки спорови постојали су и између Јевреја који су у Београду становали још за турског земана и хришћанских житеља; спор је решен у јуну 1718. године.²⁹

Највише грађе о београдским Јеврејима у време аустријске окупације ипак има о привредном животу. Аустро-турски рат 1716—18.

закључен је мировним уговором потписаним у Пожаревцу 21. јула 1718. У одредбама споразума помињу се пловидба и промет Дунавом, искрцавање карга у Видину и Рушчуку, али се не бележи Београд; било је предвиђено да аустријске лађе не упловљавају у Црно море, него да се задрже у лукама Браиле, Исакче, Килије и у другим пристаништима на ушћу Дунава, а да Аустријанци у Црно море улазе са каицима и бродићима, са слободом да сидро баце не само у Цариграду, него и на обалама Крима, у Трапезунту и Синопи; поданици бечког цара могли су куповати и одвозити робу као и други трговци. У посебном аустро-турском трговинском споразуму (закљученом 27. јула 1718) посебно се говорило о могућностима персијских трговаца да Дунавом доплове у царске земље, плаћајући 5% царине („рефтије“).³⁰ Аустријанци су особито били заинтересовани за трговину са Персијанцима, јер су и продор у Србију схватили као део своје оријенталне комерцијалне делатности већег стила. Још 8. априла 1718. принц Евгеније Савојски изложио је потребу да се закључи посебан аустро-турски трговински аранжман, па је једна комисија проучила постулате за такав уговор (тарифе, држање конзула, итд). Велики везир је прихватио такав дијалог, па се већ 13. јула Сејфулах-ефендија, као пуномоћник, састао са бившим аустријским интернунцијем у Цариграду. Преговори су глатко текли, јер је полазну основу за споразум на време израдила аустријска страна, па је конвенција потписана свега шест дана после мировног уговора.³¹

Том комерцијалном продору на Исток, међутим, сметали су турски балкански трговци, који су били врло иницијативни у хабсбуршким земљама. Да ове сузбију, аустријски привредни кругови су 1719. године у Бечу основали нову „Царску привилеговану оријенталну компанију“ са огранцима у Цариграду, Београду, Трсту и на Ријечи, која је добила задатак да, сагласно аустријској меркантилистичкој политици, искористи простране балканске области као сировинско подручје своје мануфактуре. Балкански трговци, као пословно еластичнији, скромнији и штедљивији у раду, успешно су одолевали гломазној и спорој компанији.³² Привилеговано друштво добило је повластице 27. маја 1719. и оно је одмах отворило филијалу у Београду. Балкански трговци, чије је пословно тежиште било на извозу сточарско-аграрних производа отоманских земаља а не на увозу мануфактурних израђевина, плаћали су царину од 8% *ad valorem*, и то 30% од вредности купљених предмета у Турској и 5% при увозу на пограничним аустријским царинарницама (од тога је 3% представљало увозну царину, а 2% је ишло главном базрђан-

баши, који је као посредник живеоу Бечу). Касније је, услед многих жалби трговаца, наредбом од 12. фебруара 1731. заповеђено да сви трговци аустријски поданици при увозу робе из Турске и при извозу у Османлијску империју плаћају на име свих царина и такса 6% од вредности робе.³³ Због великих издатака бирократије, Оријентална компанија је коначно престала да постоји 1754. године.³⁴ Аустрија је у првој половини XVIII века била још средњовековна, феудална држава, али је, ипак, цела Угарска представљала један „губернијум“, централистички уређен, са јединственим царинским устројством.³⁵

У мају 1719. у Београд су, поред других балканских трговаца, приспели и неки занимљиви Јевреји. Према Јакову Јизраелу се становништво пријатељски опходило, показујући, ипак, извесну уздржљивост. Дошао је и неки мојсијевац с покривеним оријенталним отрцаним стварима, који је функционеру Вирмонту дао обавештења против отпуштања Теодора Продановића и известио га о захтевима разбојника.³⁶ Сарадња турских и Јевреја из Аустрије настављена је у Београду и двадесетих година. Гувернер Витембершки је одговорио Дворском ратном већу да је до границе испратио турског Јеврејина Лицхака Сабу и конвој у коме се он налазио и да је, затим, вратио у Београд гренадирску чету која је ескортирала караван.³⁷ Дакле, цела једна чета морала је да прати скупину трговаца из Турске!

Царински режим са наплатом 3% *ad valorem*, при увозу и при извозу, није дуго трајао. Уосталом, тада су такви приходи били незнатни. У то доба у Србији од извесног значаја при извозу били су једино восак и мед, чега је било у изобиљу, док је сукно увожено, не само из царских земаља, него и са југа, из султановских тзв. аба. У Београду се налазила главна наплатна станица, која је имала подружнице у Гроцкој, Смедереву, Пожаревцу, Обреновцу, Ваљеву, Руднику и Параћину. Београдска царинарница са испоставама и понтонски мост између Земуна и Београда са свим узгредним дажбинама издавани су под годишњи зкуп приватним лицима. Једна од најјачих ставки прихода окупацијске администрације, после пореза, био је солни приход, који је годишње износио до 100.000 каснијих српских динара. Продаја соли била је државни монопол, а крчмење су обављали посебни органи, на које је држава трошила 25—30.000 динара годишње. Главно стовариште соли налазило се у Београду, а имало је продајна одељења у Пожаревцу, Градишту, Шапцу и Ваљеву.³⁸

Протоколи прекосавских царинарница су делимично сачувани и транскрибовани, па се може на неким од њих пратити пословање београдских Јевреја. У октобру 1719. на митровачкој царинској постаји појавили су се Елија из Београда (који је за Осијек путовао са бакалском робом у вредности сто форинти — плативши тридесетнину у Београду), Шеломо (који је такође ишао на велики осијечки вашар са производима вредним 30 форинти), Мојси (са еспапом од 10 форинти), и Маир (са робом од 15 форинти). У новембру те године Шеломо је извезао ситничарске робе из Аустрије за 75 форинти (плативши тридесетнину у Осијеку). У јануару 1720. Ахарон је извезао 80 ока дувана (што је платио четири форинте), измиливши тридесетнину у Осијеку. Јаков из Београда превезао је дувана за пушење и нешто намирница (за вредност од десет форинти). Враћајући се са осијечког сајма, донели су робе — Аврахам за четири, Шеломо за 15, Ахарон за 15, Давид за четири, Митер за шест, Мордохај за пет, Маир за пет, Хананел за пет, и Јаков за седам форинти. У фебруару 1720. године Елија је вукао за Вуковар турске бакалске робе и воска за 150 форинти, плативши тридесетнину у Београду, а царину у Митровици по стопи од 2,5%. У априлу те године Аврахам је превезао два акова вина и 150 ока брашна, што је вредело 15 гулдена. Следећег месеца осијечки Јеврејин Копел Франкел ишао је у Београд са немачком ситничарском робом у вредности 170 форинти (плативши тридесетнину у Осијеку). У исто време београдски Израелићанин Арумбовиц (вероватно насељен из Пољске) превезао је исти еспап из Осијека за 50 форинти (плативши тридесетнину у Осијеку). У децембру 1721. на митровачкој царинској станици јавио се Лицхак Саралво, београдски Јеврејин, путујући у Вуковар са турском бакалском робом и воском за 30 форинти, али је имао и немачке ситничарске робе у вредности 20 форинти, за што је платио царину у Митровици од 2,5%. Занимљиво је да се немачки колонијални производи из Београда износе у Вуковар, јер је можда гротистички доведена роба у Београду била јевтинија. У августу 1723. преко Митровице Јаков Лицхак је превезао еспап (150 »Pittling«-а) у вредности сто форинти, опет уз царинску стопу од 2,5%. Он је тога месеца извезао сто волова и 200 крава, у вредности 400 форинти, плативши царину од 2,5%. У априлу 1730. преко Београда допловио је у Митровицу панчевачки Јеврејин Шеломо Јаков са 400 мерова јечма, што је вредело 160 форинти, плативши укупно дажбина по критерију од 7,5% *ad valorem*.³⁹ Из поменутих царинских записа види се јасно што је Србија могла извести а што и у

мањим количинама увести. Поред стоке, преношени су преко Саве восак и турска бакалска роба, на коју су били научени становници и јужног дела Паноније; увожени су: храна, вино, чак дуван и немачка ситничарска роба. Но, трговачка логика је налагала да се банатски јечам превози у Срем, па и немачка ситничарска роба из Београда у Вуковар, који је био, после Осијека, главна пословна одредница у хасбуршким земљама за београдске Јевреје.

Трговина није била главна привредна грана у којој су се исцрпљивали капитали и организацијске врлине београдских Јевреја. Трговина је била много развијенија у савској, српској вароши, где нису живели Јевреји. Срби и остали балкански хришћански трговци били су жилавији у конкуренцији, спремнији на веће напоре и скромнији животни стандард, па се Јевреји нису могли носити с њима.⁴⁰ Нешто више они су могли значити на старим рутама, на пример настављајући трговинску везу са Дубровником. Ни двадесетих година XVIII века они нису заборавили на некадашње збориште своје комерцијалне делатности. Неки Моше Ашкеназ је (1727) са ортаком довезао робе преко Сарајева. И неки Петар Гаканија, вероватно пореклом мојсијевац, са једним другом, дошао је са еспапом преко Сарајева у луку под Срђем, последњих дана јуна те године. Његова роба се састојала од платна (свакако моравског), абе, капа и кравата. У јуну 1722. Марко Кохен, са три сарадника, приспео је у Дубровник из Београда и одсео у Лазарету. Године 1737. Рафаел Кохен дао је неком занатлији у граду св. Влаха новац да му допреми восак из Београда, јер Аустријанци нису пуштали у Београд промућурне Дубровчане.⁴¹ У списку Јевреја које су Аустријанци затекли у Београду налазио се и један Охев, свакако члан породице врло истакнуте у јеврејској шпедитерској трговини у Дубровнику.

Сјесени 1720. године Шелому Дојчу је поверено снабдевање Београда, а мало потом и Темишвара, сировим гвожђем и алатима са стоваришта у Штајерској, с тим да преузима неупотребљиво жељезо из тамошњих војних арсенала. Четири године касније он се сукобио са царинарницом у Араду, која му је одузела пасош и 180 центи гвожђа намењеног артиљеријској служби у Београду.⁴² Када је почео рат између Аустрије и Турске у лето 1737, поједини Јевреји из Београда бацили су се у трговину житарицама. Међу њима се истицао Јицхак Хиршл, који се у том послу огледао још у време ратних припрема, испоручивши војсци сточне зрнасте хране у Ломбардији. Са крчмаром Јосефом Тилом предао је 1735. године 165.000 мерова јечма, изразивши готовост да понуди нове велике ко-

личине које би опет откупио у Банату. Непосредно пред рат обновио је уговор, пошто је Дворско ратно веће позитивно решило његову понуду, као што је обавестило и надлежне органе да се сличан уговор може закључити и са Јицхаком Левијем и Давидом Маиром.⁴³ Јицхак Мојзес примао је со из солане у Сегедину, али јој је остао дужан 16.000 форинти, па га је београдска администрација (у априлу 1725) отерала на комисију у Сегедин. С тим је послом, изгледа, био повезан и Кепиш, који је положио кауцију, али није био и гоњен, него му је важност кауције само продужена за даљих шест месеци.⁴⁴ Тако је Кепиш и у том послу био благонаклоно третиран, без сумње захваљујући друговању са сребрњацима.

Јевреји нису зазирали ни од промета металима, што се могло видети и из пословања Шелома Дојча. Купопродаја се, пре свега, односи на бакар, чија је руда копана и ливена у рудницима у Мајданпеку и Оравици (Банат). Потражња овог метала била је велика, не само у комшијској Турској, него и у Аустрији, Немачкој, Пољској, па и у Шпанији и Португалији. У почетку су се појединци мучно пробијали, јер је држава поверила промет тим металом „Немачком трговачком удружењу“ у Темишвару.⁴⁵ Енох Зах из Темишвара, припадајући турским Јеврејима Монархије пословно повезаним са истоверницима у балканским земљама, удружио се са неким сарајевским муслиманима у слању црног бакра за Сарајево. Иницијативни Енох стигао је до Цариграда, пошто му је Мерсијева Банатска администрација дозволила (у јуну 1727) откуп бакра у заједници са турским Јеврејином Јицхаком Сабахом.⁴⁶ Рудници Оравица и Мајданпек дали су већ 1719. године 8000 центи бакра, што је превазилазило потребе за баком у Банату, па је у мају 1721. био допуштен извоз у Турску.⁴⁷ Како се државна режија рудокопа није показала довољно успешном, 1. септембра 1722. Банатска земаљска управа склопила је уговор са српско-турским конзорцијем, у коме су се налазила три сарајевска муслимана и три банатска Србина; удружење је имало намеру да продаје црни бакар из поменуто два рудника у року од четири године, добивши и бесплатну извозну дозволу, но с тим да оргаци обезбеде државној администрацији 6.000 форинти сваке године и да се уплата врши сваког месеца са по сто форинти; у Оравици је испоручивано 200 центи по цени од 47 и 41 форинти за центу.⁴⁸ Бакар су у Београду 1727—35. године, поред Хаџи-Дамјана Арнаутовића, узимали и неки сарајевски муслимани; други сарајевски трговци извезли су 1733. преко Београда 20 тона бакра, као и 1735. године.⁴⁹

Београђанин Јаков Хиршл (који се касније преселио у Петроварадин) бавио се и трговином коњима, у којој је бранши београдска пијаца била и раније врло позната. У протоколу петроварадинске царинарнице 1720. године унет је у списе и Јицхак Хиршл, који је при првом јављању носио у Београд разне робе у вредности од 200 форинти, а у другом грубо платно. Натан Хиршл је 1731. забележен да је носио за Београд моравског домаћег платна у вредности од 95 форинти. Од петроварадинских мојсијеваца са Београдом су пословали и чланови породице Дојч. Старешина те фамилије Лебл изгледа да је и умро у Београду, јер је после повратка породице у Петроварадин, уместо њега, као старешина бележен Јосеф, вероватно његов син.⁵⁰

Јевреји и у Београду веома су волели да раде за војску, јер је ту ризик био минималан, с обзиром да су исплате потраживања биле извесније. Крајем зиме 1722. Шеломо Дојч из Николсбурга (Моравска) допремио је из Темишвара нову ледару и новац за њено монтирање, у вези с чим се појавио захтев за исплату од Артиљеријског одељења у Београду. Када се у септембру 1722. појавило питање лиферације меса за потребе београдског гарнизона, пуковски месари су замолили да се посао не повери турским и немачким Јеврејима, ни Јерменима.⁵¹ Последњих дана септембра 1724. наложено је команданту у Араду да извести о гвожђу за артиљерију, које је било намењено арсеналу у Београду, а које је Шелому Дојчу запленено убирач царине у Араду. Двојица београдских Јевреја, Давид Левел и Јаков Волф, били су у спору са будимским трговцем Брентаном Монтичелијем, можда и као војни лиферанти; последњег дана октобра 1724. принц Александар Виртембершки затражио је од земаљског тужилаштва извештај о тој парници. Поменути Волф и неки Крида Сакс, човек Левела, починили су превару у вези с неком заоставштином, па је гувернер Србије (у фебруару 1725) морао и о томе да тражи документацију од земаљског тужилаштва Србије.⁵²

Један сумњив посао је неки јеврејски капиталиста мислио да закључи са војним властима на штету београдских цивилних стаклара Хафнера и Хелхафера. Он је са благајном за фортификације потписао уговор да својом радном снагом застакли београдску тврђаву. Кад су се поменута двојица стакларских мајстора жалила (у јуну 1726), принц Александар је донео солмоновско решење: доставио је на ратификацију Дворском ратном већу споразум, закључен са Јеврејином, а затим је предложио да се уговор углави за исту вредност са београдским стакларима и да се, на крају, Јеврејин оне-

могући у остваривању потписаног уговора. Сличне уговоре правили су Давид Маир и Јаков Реувен са војном интендантуром. Администрација у Србији је најпре за ту двојицу затражила пасоше, а у децембру 1727. одустала је од посла с њима. Маир и Реувен су у међувремену реализовали неки други споразум са београдским гарнизонем у вези са цивилним грађевинарством; како функционер управе Марули није био сигуран у посао поверен тим Јеврејима, затражио је од Дворског ратног већа да се у Београд упути особа искусна у цивилној архитектури — да обави инспекцију док закључени уговор није истекао.⁵³

Од чланова породице Хиршл као војни лиферант радио је Ахарон, који је испоручивао дрво за изградњу београдских утврђења. Но, ту се поставило питање царине на вредност од 1.700 форинти.^{53а} Питање царине на дрво доведено за београдске фортификације поставила је Угарска дворска комора и у случају арендатора Јакова Мојзеса. Јакову је утврђено да је оштетио царину за 1.739 форинти. Грађење београдске тврђаве настављено је и 1731—32. године. Опет су Јевреји били испоручиоци грађевинског дрвета. Неком Мојзесу секвестровани су товари, јер није намирио царину. Он је, затим, доказивао како је наклатом царине нанесена штета капиталу и пословном интересу, јер су трошкови са царином онемогућавали успешно пословање. Јеврејин је, наиме, рачунао да држава неће оптеретити материјал за војне потребе, и да ту може извући значајан проценат супрапрофита. Изгледа да новца за изградњу утврђења, и без Мојзесова случаја, није било довољно, јер је, поред опредељених 8.781 форинте и 27 крајцара, било неопходно за основне трошкове још 600 форинти. Требаало је додати још и 120 форинти издатака за употребу драгонерских коња. Радна снага је подизана кулуком, па се не помињу издаци за 500 радника из Србије и 200 из Срема и Славоније.⁵⁴

Београдски Јевреји су много више настојали да се докопају монополног положаја у извесним сферама привреде, него да воде ситну трговину, која није доносила велике користи и увек је била изложена јакој конкуренцији српских, цинцарских и других балканских трговаца. Најуноснији је био монопол на печење ракије и кување пива, чиме су се Јевреји и на другим странама радо бавили. Монополи прихваћени под повољнијим условима нису добијани без мита надлежним представницима окупацијске управе. Руководилац Розенберг морао је да се брани од говоркања да је од Лицхака Мојзеса и Лицхака Френкела примио 1.000 форинти стим да им изради

да добију монопол на ракију и пиво; окривљаван је да је за монопол за печење ракије од једног другог Јеврејина примио меницу на 6.000 форинти, коју није стигао да наплати, јер је скинут са дужности. Он се бранио да су га оклеветали Јевреји, јер нису од њега видели очекиване користи. У сваком случају, Јевреји су у питању монопола били препуштени милости и нахођењу аустријских администратора.⁵⁵

Још 1718. године Ахарону Хиршлу дат је у закуп Ибрахим-пашин хан да у њему пече ракију; али, наредне године одузета му је концесија, јер је у поменути хан смештена једна војна јединица.⁵⁶ Наредне године Ахарон је поново тражио закуп, понудивши 1.000 форинти месечне аренде, што није била мала свота. Мада је намесник у Србији, генерал Одвајер, помогао његову молбу, Дворско коморно већс га је одбило. Две године касније Шеломо и Кепел Френкл поднели су нову понуду за монопол ракије на шест година за Београд и целу Србију; обавезали су се да од сваког акова ракије дају државној благајни три форинте; према њиховом сумарном рачуну, држава би тако остварила приход од 13.728 форинти, јер је у Београду било 44 казана, а сваки је недељно могао да испече до два акова ракије; они су израчунали да у Србији има 470 села са просечно 30 сељака, тако да би се остварила потрошња од 1.880 акова, што би донело нових 5.540 форинти. За потрошњу у Београду нису се бринули, јер је она била знатна и код грађана и код припадника великог гарнизона. Ракицинице у Београду прсузели би провизори, а казане по селима би сељаци предали кметовима, који би могли дажбине платити и у натури. С обзиром да је као гориво у пецарама употребљавано само дрво, понуђачи су тражили да им се, уз монопол, да дозвола да могу исећи 2—3.000 хвати дрва плаћајући по форинту и 30 круна од хвата. Администрација је прихватила понуду, мада је Јицхак Енох, дакле трећи Јеврејин, понудио у нечему повољније услове. Када је истекло време концесије, она није обновљена, и као да монопола на ракију неко време и није било. Поменута двојица понудила су да приме и монопол на варење пива (у Београду су тада постојале четири пиваре), уз плаћање 60 круна од бурета, док је тада од бурета наплаћивано трипут мање. Из разлога који нису познати, понуда је одбијена. Тек 1724. године монопол на варење пива дат је браћи Кепиш, с обавезом да држави плаћају 20.000 форинти годишње. Мада се потрошња повећала услед увећаног гарнизона, браћа Кепиш нису могла успети, јер је допуштено хришћанима да производе пиво уз 16 форинти тааксе за сва-

рених 28 акова пива; планирана продаја Кепишевих од 22.107 буради (44.214 акова) није могла да се оствари; Кепиши су банкротирали, а држава им је одузела пивару. Нови монопол на пиво није уступљен, него је могао свако да га вари, ако преузме обавезу да плаћа 45 круна (15 гроша од акова).⁵⁶

У марту 1724. Дворско ратно веће обавештено је о уговору са београдским Јеврејима Јаковом и Самсоном Френклом, а затим и са Лицхаком Мојзесом и Јосефом Лицхаком о давању у закуп пецара ракије, које се налазе у Београду и Темишвару, уз годишње плаћање од 4.000 форинти. Пивару у закуп, после обављене дражбе, добио је Аврахам Кепиш. Против уговора јавили су се неки београдски произвођачи пива, али је београдска администрација поднела извештај да те приговоре треба одбацити. На иницијативу једног београдског пивара, Главни цех из Беча доставио је своје мишљење — да се спречи производња пива која је одобрена Кепишу. Бечка и пештанска организација мајстора пивара упутиле су писма мајсторима у Кепишевој служби и калфама о искључењу из чланства организације. Администрација тиме није била збуњена, него је прекинула уговор са београдским пиварима и препоручила им као корисније да узму фабрикацију пива у аренду. Занимљиво је да су тројица пивара, који су протествовали против уговора са Кепишем, раније предузели сечу дрва за градњу ратног брода, па су на рачун тога посла потраживали 354 форинти. У проблем закупа Аврахаму и Јакову Кепишу за печење ракије и варење пива умешала се и комора, која је прописала неке услове. Пиварска афера је, међутим, и даље настављана. Пештански пивари писали су погрдна писма оним слугама који су ступили у службу јеврејским арендаторима, а и београдски мајстори пивари су поново послали жалбу Дворској комори против уговора закљученог са Кепишем. Принц Александар се није дао збунити, па је изразио мишљење да би београдске пиваре ваљало позвати на одговорност и казнити их. Окупацијска управа је, чак, нашла да су београдски пивари више пута учинили кажњиве радње, само зато што су неки Јевреји добили закуп у Београду и Темишвару; да смири ситуацију, она је дала налог својим органима да поступе према закону против прекршаја београдских пивара. Темишварска администрација је (у марту 1725) доставила оно што су пиварски цехови у Бечу и Пешти саблажљиво и покварено писали о Јеврејима, који су у царским пиварама у Србији и Темишвару радили као пиварски мајстори, калфе и шегрти; од четворице преступника двојица су у панчевачкој пивари осуђени на изгон

у Оршаву, где су распоређени на јавне радове. У исто време пивари у Београду су се наново жалили Дворском ратном већу истичући да је администрација у Србији не само прекинула уговор о варењу пива, закључен на три године, већ и да је, по давању у закуп варења пива Јеврејима, потпуно забранила производњу пива и извршила насиље над мајстором Лаутербаром и пиварским момцима. Браћа Кепиши су одмах пошто су обезбедили монопол, почели да продају пиво по вишим ценама. Стога је администрација у Београду морала да поднесе извештај о томе зашто су Аврахам и Јаков Кепиш продавали пиво у дворструким бачвама изнад одобрених 36 крајцара. Пиварски рат, међутим, није се смирио. Пиварски еснаф је Београду доставио допис о томе да зет пиварског мајстора Рајтера из неког места недалеко од Будима, који је повезан са Кепишем, не испоручује обећаних 5.000 мерава слада и какве сметње сви пивари царске пиваре у Београду праве, па и Јевреји који је држе у закупу. Браћа Кепиши нису били чистих руку ни у другим стварима. Средином фебруара 1725, примерице, принц Александар известио је Беч да је двојици старатеља неке имовине одобрио егзекуцију против двојице Кепиша због утужених 8.000 форинти.⁵⁷

За београдском управом повео се и генерал Мерси, гувернер у Темишвару. Он је 5. марта 1725. одобрио да се емисар кога су београдски мајстори пивари послали поводом уговора закљученог са Кепишима ухапси и да никако не буде пуштен на слободу; предложио је да се убудуће код давања закупа хришћанима у стварима о којима размишљају Јевреји добро осмотре услови, тј. да ли одговарају намени. Средином новембра 1725. администрација Србије је одлучила, због давања под закуп печења ракије и варења пива а у вези са спецификацијом београдских Јевреја, да се њихови захтеви за бонификацијом услова због трошкова репарације кућа које поседују у Београду, не прихвате; трошкови се нису односили на ракију, него на куће које су они раније држали, а које су ионако процењене ниско; стога је решено да ће они морати да плате већу своту. Кепиши су комбиновали да знатно прошире пословање, али је Аврахам заборавио да дугове најпре треба измирити; пошто није отплатио примљени материјал и остао дужан велики износ од 20.000 форинти, управа у Београду дала је налог да се он ухапси. Хришћанским пиварима у Београду одобрено је да могу отворити пиваре тек крајем новембра наредне године; ствар је одуговлачена, јер није било одлучено како ће бити ликвидирани Кепишеви дугови. Кепиш је, међутим, и даље, можда захваљујући миту, уживао подршку ру-

ководилаца администрације у Србији. На пример, у новембру 1727. Марули је обавестио Дворско ратно веће да би, према његовом мишљењу, требало нешто прогледати кроз прсте Кепишу у погледу закупа пиваре и разлога који су раније достављени. Када није успела акција са монополизацијом алкохола, Кепиш се првих дана августа 1727. обратио молбом истој управи у Београду у погледу добијене аренде на грађевинску делатност, молећи да се закупнина нешто смањи.⁵⁸

Кепиш је 1728. отворио нову пивару и био је спреман да појача њену производњу, увећа персонал, укључујући и пиваре хришћане; остало је да се уреди цена пива, јер се очекивао долазак у Београд шест батаљона војника у мају, за које је требало обезбедити довољно јевтиног пива. Средином марта функционер управе Маарули је у 18 тачака дао образложење у вези са целом афером око Кепишевог пиварства, полазећи од тога да је поступак према пиварима хришћанима био коректан, а да је закуп уступљен по закону; поменуо је и неки меморијал Јеврејина Лазара Хиршла у вези с предметом. Судар је опет настао са пиваром Лаутербахером. Било је више поверилаца који су се јављали да од браће Кепиш, као дужника, наплате своја потраживања. Кредитори Аврахама и Јакова Кепиша солидарно су предложили шестогодишњи мораторијум за њихове дугове. Аврахам је, поред тога, остао дужан администрацији Србије 9.000 форинти, а поред тога није исплатио ни 2.927 форинти и 30 крајцара благајни службе соли за примљено дрво. Аврахам је, међутим, у априлу 1728. године умро. Одмах је наређена инвентура његове имовине и нотирање пријава његових поверилаца, односно дугова. Послови нису били чисти ни са лиферантима креветских реквизиата за војску, што је требало да испоруче славонском ратном надкоморнику у Петроварадину и Осијеку.⁵⁹

Не само браћа Кепиш, него ни други Јевреји нису могли да се окане намера да отварају пиваре. Једна таква налазила се у заоставштини Лазара Хиршла, но у оставинској маси имао је потраживања барон Шмидлин. У новембру 1731. констатовано је да је наслеђе одговорно за штете вариоцима, као и у случају Кепиша. Штавише, наследници Хиршла су показали претензије и на Кепишеву оставштину.

Понекад су Јевреји добијали ракију да би набавили намирнице. Општина Дунаавског града уступила је Јеврејима ракију за набавку соли из Мурмуреша; принц Александар упозорио је магистрат да није поступљено на регуларан начин, јер је посао препуштен без

услова понуде. Јеврејин Шпиц је испоручио велику количину брашна (1.236, 75 центи), но оно према увиђају суда није било употребљиво за људску исхрану, па је гувернер наредио да се оно јавно баци у реку. Постојала је и понуда Аврахама Кепиша да исплати дугове који су остали иза смрти двојице умрлих Јевреја, Јакова Волфа и Давида Левела, ако му буду препуштени сви постојећи ефективи покојника, међу којима се налазило и једно потраживање од генерала Одвајера на 3.000 форинти; јавни тужилац је дао негативно мишљење у вези с тим. Јавио се и Одвајер, који је постаавио питање зашто је Волфу исплаћено 1.000 форинти.⁶⁰ Дакле, веза несолидних пословних актера Јевреја и подмитљивих окупацијских функционера!

Питање закупа пиваре и ракициница није се постављало тридесетих година у окупацијском Београду, али су постојале извесне рефлексије на стање до 1731. године. Администрација у Србији установила је (али тек 1739) да је пивара коју су држали Јевреји пре изградње властите пивоваре подигао руководиоца аустријске управе Марули, који је очигледно повлађивао Кепишима; један од војних заповедника им је уступао по сто хвати горивног дрва. У јулу 1733. Јицхак Хиршл и Лев Кепиш поднели су окупацијској администрацији меморијал, којим су тражили владареву протекцију за њихову пивару и пецару ракије, што су подигли у Београду. Градећи пивару, Кепиш је неке цигле и други грађевни материјал уступио градитељима утврђења, али је доцније за то тражио повољнији третман. Наследници Лазара Хиршла тврдили су (у јулу 1736) да је Кепиш Лазару оставио пецару за капитал који је Лазар унео у посао. Пиво и ракију су и касније производили и Јевреји (Јицхак Хиршл и Лев Кепиш) и хришћани (нарочито мајстор Лаутербахер, 1738. већ покојни), а ерар је из те фабрикације извлачио годишњи доходак од 9.000 форинти, не дајући им право да бесплатно секу гору. Јеврејска пивара није радила већ у пролеће 1738, него се налазила под стражом.⁶¹

Јевреји ни тридесетих година нису били прави трговци, него више војни лиферанти, фабриканти алкохола, финансијери-закупници и дућанције-ситничари.⁶² Они су знали вредност банатских житарица, али ни ту нису предузимали чисто трговачке подухвате, као на пример Дубровчани, мада су се ови већ одбили од пословања у Подунављу. Брашно и житарице извозили су само изузетно, рецимо родне 1735. године.⁶³ У лицитацији за слање 20.000 центи брашна и 20.000, а потом 30.000 мерова јечма и овса учествовали су и беог-

радски становници Јозеф Тил и Јицхаак Хиршл, за које се веровало да ће се, удружени, јавити као потписници контракта, положити кауцију и предати скробну храну транспорту провијантског официра Оливера. Месец дана касније окупацијска управа из Београда јавила је Бечу да су Тил и Хиршл већ отпремили 165.000 мерава овса и јечма на захтев царске армије у Ломбардији, али да траже кредит како би обавили испоруку даљих уговорених количина, и то у замашном износу од 30.000 фунти, уз 6.600 фунти, што је требало додати за већ испоручено банатско брашно у транзиту.⁶⁴

Јевреји су се и тридесетих година бавили извозом бакра из Баната преко Србије у Босну. „Фактор“ Макс Хиршл, сходно уговору који је имао са Дворском комором, извозио је бакар из Баната преко Црне Баре. Дворска комора тражила је извештај од команде у Србији и Темишварском Банату о транспорту метала зато што је на турским границама владала зараза. У марту 1731. дозвољено је Јеврејима да извезу банатски бакар и у Цариград, према одобрењу издатом им још три године раније. Турски Јевреји Аврахам Вита Данон, Јицхак Сабах и Јицхак Бардо имали су нерашчишћене рачуне са Томом Лихтенталом поводом једне испоруке бакра који је обавио Марко Хиршл; одговор Лихтентала проследио је Марули Дворском ратном већу; Лихтентал је обавестио тројицу турских Јевреја о некоректности београдског Хиршла, који је био прави виновник за насталу штету од 2297 форинти и 30 крајцара.⁶⁵ Поред београдских Јевреја, који су правили злоупотребе, било је и правих кријумчара сребра из Рудника. Наиме, у новембру 1732. четири поданика дистрикта у Руднику жалило се окупацијској управи на рудничког оберкнеза у вези с наплатом 30 форинти глобе од шверцера који су обављали недозвољену трговину између окупиране Србије и Турске на сектору око Чачка; жалиоци су наводили да су имали свој депозит у руднику Graffofze. Било је и нелегалног уношења соли, али у томе нису суделовали Јевреји.⁶⁶

Београдски Јевреји нису се занимали робом која се могла извозити из Турске, већ лиферацијама и монополима. То су више чинили турских Јевреји, који су још и почетком 1737, када је већ настао рат између Аустрије и Отоманског царства, с времена на време допремали на аустријску границу памука и друге робе, уосталом као и Грци. И поред рата, извесни турски трговци стизали су, не само у Србију, већ и у Банат. Такав је био турски Јеврејин Давид, који је у августу 1737. боравио у Темишвару, где се налазио са купљеном робом. И Јермени су довозили текстилне сировине, на пример Пири

је из Приштине дотерао 12 товара вуне у контумаце у Параћину и Прњавору, као и један Грк.⁶⁷

Лиферације београдских Јевреја тридесетих година односиле су се искључиво на војску. За Ахарона Хиршла и „Раца“ Јурка Ројда, који су довозили дрво у Београд путном исправом Јакова Мојзеса, тешкоће су настале када је од њих затражена царина. Каса за изградњу тврђаве је, ипак, компензирала плаћене дажбине са 621 форинту и 19 крајцара. У пролеће 1739. Шеломо Маир уговорио је допрему 9.000 хвати дрва за београдску тврђаву. Ахарон Хиршл је довезао дрво за београдске фортификације, али је одмах упутио принцу Александру Виртембершком молбу да се побољшају услови закупа за пивару и тако исплате дугови кредиторима породице Хиршл. Са радном снагом за истовар и пренос дрва на градилишту није било тешкоћа: гувернер принц је просто наложио да се дигне стотина сељака из приграничних сремских села. Принц Александар је, ипак, проследио негативно мишљење пуковника Доксата у вези са захтевом Хиршла за бонификацију услова код довожења дрва.⁶⁸ Као и раније, београдски Јевреји радо су преузимали лиферовање креветске постељине за војничке спаваонице. Окупацијска управа је (у децембру 1738) закључила погодбу са Шемуелом Маиром и компанијонима о испоруци креветских прибора; 6.000 форинти требало је изузети из своте за изградњу утврђења. Маршал Валис се споразумео са Маиром и ортацима о набавци 30.000 комада »Vöther«-а за београдски гарнизон. Маир се договорио и о испоруци 1.000 ћебади, која су имала да послуже за двојицу у постељи, у који је посао уведен и београдски мојсијевац Шлезингер. Иначе, Маиров ранији уговор о вуненим покривачима био је тежак 20.000 фунти, у децембру 1738. Маир је имао да из горње Угарске допреми команди у Славонији 5.000 ћебади. Сефард Маир је уговорио да ћебад прими у будимском контумацу и да их без задржавања у карантину превезе у Београд. Маиров договор са Валисом предвиђао је и 8.000 креветских комплета, али је постојала и лиферација самих кревета. У априлу 1739. Маир је захтевао од београдске администрације чак 24.000 форинти из оставинске масе штабног официра Доксата, свакако за рачун сличних испорука. За постељски инвентар Маир је требало да преда 3.000 лаката платна. Карактеристика јеврејских лиферација била је у томе што су закључене ставке доводили у везу са другим пословима, мада су и они били строго дефинисани. Шлезингер је испоручио креветски прибор према уговору који је власт закључила са Маиром, и то на властити ризик, али је одмах затражио да, уз

коморски пасош, набави и 10.000 мерава пшенице, зоби и јечма. Контракт о испоруци „тврде“ хране закључен је (у мају 1736) са Јицхаком Левијем, Давидом Маиром и Јицхаком Хиршлом. На позив армије из Италије (дакле мимо лицитације) Јицхак Хиршл је преузео да шаље „тврду“ храну из Београда.⁶⁹

Иако је група београдских Јевреја представљала изразите капиталистичке предузимаче, међу њима било је примера нерегулисаних дужничких односа. Такви су случајеви нарочито избијали код наслеђа. Кредитори умрлог брата Јосефа Мојзеса притегли су Мојзеса. Београдски трговац Хумл као цесионар (=екзекутор у утери вању дугова) Јевреја Шимона поставио је захтев на 450 форинти у заоставштини умрлог Аврахама Кепиша. Наследници Лазара Хиршла претендовали су на новац Јакова Кепиша, па је затражено мишљење уреда о подељивању правде, који је образовао судску парницу; надајући се да ће добити спор, Хиршлови су тражили антиципацију облигација за половину тужбе, пошто су већ стекли статус Кепишевих поверилаца. Јаков Кепиш правио је велике послове: за неисплаћену разлику за рад занатлија на београдској тврђави требало му је исплатити 40.000 форинти. И неки трећи су од браће Аврахама Кепиша потраживали своту од 666 форинти. Хиршлови су захтевали секвестар имовине Кепишових за износ од 10.000 форинти. Међутим, и Ахарон Хиршл је „заборавио“ да доплати 61 форинту, после уплате од 319 форинти; од наследника капетана Томазиша. Велики лиферант Ш. Маир претендовао је у оставштини пуковника Доксата на 7.486 форинти и 30 крајцара, подневши две ненаплаћене менице. Као цесионар Баумана, он је притеснио благајну београдских фортификација за 1.249 форинти и 20 крајцара за бечко вино које је продао гарнизонском лекару.⁷⁰

Занатлије Јевреји у Београду 1717—39. године били су ретки, али их је било; они су сировину обрађивали на „јеврејски начин“.⁷¹ Није било ни ситних зеленаша, који су живели од повишене камате. Нису забележена задуживања ни црквених достојанственика или општина код београдских мојсијеваца. У Србији, која је остала под турском влашћу, било је случајева да су се владике и свештеници, посебно за оправке цркава, задуживали код Јевреја зеленаша и примерице нишких, којима су се придружили неки македонски Јевреји (1728, 1732, 1734).⁷²

Сефарди су у економском смислу били јачи, него њихова немачка браћа. Њима је припадао и велики лиферант Шеломо Маир.

Међу досељеницима Ашкеназима имућни су били: браћа Кепиш (који су прешли из Темишвара), многобројни чланови фамилије Хиршл, Јицхак Мојзес, Јаков Френкл, угледни лиферант Шлезингер и нски други, док је за остале један функционер окупацијске управе рекао да су банкрот и да их ваља отерати. Код турских Јевреја (код којих је такође било Ашкеназа) богатих је било неколико, а остали су своју имовину могли понети на леђима. Банкрот је, као што је речено, настао и код врло продорних Кепиша у вези с монополом на производњу и продају пива; када су (26. октобра 1730) предали кључеве своје пиваре, њихова је пасива износила чак 137.201, а актива 119.506 форинти; пословни обрт је, ипак, био завидан. Године 1734, на протест београдских житеља против Јицхака Хиршла и Јицхака Кепиша, Јеврејима је забрањена свака трговина и само су могли трговати сами између себе. Забрана се није могла дуго одржати, јер већ следеће године, када је Аустрија ушла у рат за пољски престо, једини лиферанти који су из Србије испоручивали жито војсци у Италији били су Јевреји.⁷³ Један руководилац аустријске администрације у Србији рекао је (1739) за „Раце“, Јевреје, Влахе, Цигане и њима сличне да се крећу по земљи са својом робом без пасоша и да представљају олош (Gesindel). Он је препоручио да само они трговци који објаве списак своје робе, намирница и другог могу куповати у аустријским земљама производе и могу силазити на југ, у Београд.⁷⁴

Међу београдским Сефардима избио је 1724. године раздор, па су образована два табора. Богатији шпански Јевреји били су спремни да се прикључе ашкенаској општини, док је већина Сефарда сиромашнијег стања остала уз рабина Морсну. Када се у свађу умешала и цивилна власт, рабин Морену, мада је био за измирење, напустио је Београд и отишао у Јерусалим, а из Цариграда је приспео нови рабин, Леви Јерушалми. Ни после тога сукоба размирице нису престале.⁷⁵ Ашкенази су у Београду стекли већ 1720. године толико снаге да су могли довести за свог рабина врло ученог човека; то је био Волф Јофе Маргалиот (Шлезингер) (+ 1727).⁷⁶

Најутицајнији мојсијевац за време аустријске окупације Србије био је Шеломо Опенхајмер Сис, финансијер гувернера Александра Виртембершког. Сис је увек умео да нађе новчана средства за свог господара, стално оскудног у новцу. Али је зато Сис могао трговати државним звањима, правдом и додељивањем трговачких монопола; ванредне издатке које је имао са принцом Александром компензирао је закупима пореских дажбина. Када је Александар Виртем-

бершки умро, регенство наследника принчевих оптужило је Сиса и он је осуђен на смрт. Други велики зајмодавац гувернера Србије био је бечки Јеврејин Самсон Вертхајмер. За позајмице новца принц Александар је сву плату коју је примао као намесник окупиране Србије био приморан да уступи на шест година Вертхајмеру, јер је овај исплатио све његове многобројне дугове; забрану на принчеву плату одобрило је и Дворско ратно веће.⁷⁷ У то време постојале су три врло маркантне личности међу престоничким Јеврејима — Шемуел Опенхајмер (1630—1703), Самсон Вертхајмер (1658—1724) и барон Диего д'Аквилар. Прва двојица су дошла у Беч из Вормса и представљали су дворске „факторе“. Вертхајмер је располагао милионима гултена и 1703. године стекао титулу „оберхоффактора“. Д' Аквилар је припадао сефардској општини Беча, која је образована 1718. године, а међу првим породицама које су се из Турске доселиле у „царствујућњи гград Беч“ били су породица Комондо из Цариграда, Ахарон Нисим, Нафтали Ашкенази, Ахарон Шемуел Нисим, Јехуда Амар и други.⁷⁸ Свој утицај не само поменути тројица великих у Бечу него и многи утицајни Јевреји у Београду могли су постићи не само захваљујући свом богатству и иницијативности, него свакако, и чланству у утицајним друштвеним организацијама затвореног типа које су се управо у то време почеле образовати по европским метрополама.

У Београду и Србији било је значајно и присуство турских трговаца Јевреја. Иако је у Пожаревцу закључен посебан трговински споразум, окупаторска власт није помагала, већ је ометала турске поданике. Они су плаћали царину, не само при увозу производа у Србију, него и на граници Дунавске Монархије, при одношењу робе у друге крајеве хабсбуршких покрајина, као да прелазе у подручје друге државе; враћајући се у Турску, нису могли понети златан новац.⁷⁹ У августу 1728. транзит преко Србије био је отворен и за цариградске мојсијевце. За двојицу њих, Ардитија и Валентина, требало је уредити пасош за промет преко Србије. У вези с тим гувернер окупацијске администрације наредио је претрес ствари неког грчког трговца и код њега су нађена писма на турском језику и пасош за путовање у Цариград и Смирну, што је све имало везе са Шеломом Ардитијем, а у ствар је био умешан београдски Турчин Омер-ага. Одлазак Ардитија из Београда за Царриград био је отежан зато што није поседовао пасош Дворског ратног већа. Новој двојици турских Јевреја, Даниелу Јосефу и Меиру Давиду, намесник Виртемберг је сам (у фебруару 1729) издао путне исправе, по-

зивајући се на рескрипт Дворског ратног већа; они су тражили транзит за Напуљ; остало је, међутим, нерешено питање печата ратне канцеларије. Неки њихов пакет био је примљен за отпремање у султанову престоницу, али није решено питање њиховог карантина. У децембру 1729. године регистрован је у Београду и боравак персијских трговаца; они су захтевали истеривање правце према неким немачким трговцима. Код пасошких формалности није било јасно да ли је пасош довољан докуменат за Турке и Јевреје који су собом носили и оружје.⁸⁰

Посебне тешкоће настајале су када су турски Јевреји износили из Монархије и Србије драгоцености (скупе наките, драго камење и слично). Првих дана јула 1732. требало је да крене из Београда Јонас Јаков, пуномоћник Јосефа Натана и Шемуела Тубаба, са драгоценостима које су припадале Даниелу Јосефу. Најпре му је одређена двострука царина, па је платио 169 форинти. Пакет са драгуљима и накитима налазио се као депозит у поседу окупацијске управе. Ова га даље није пуштала, него је Дворском ратном већу послала извештај са упитом како да се поступи. Драгоцености су и даље држане у Београду, из Беча није стизало упутство како да се депозит третира, а власник вредности је у међувремену умро.⁸¹

У фебруару 1735. Портин „фактор“ Нафтали посредовао је да пољски коњички капетан Фаринађи исплати регална права султану на Босфору и татарског хана са Крима. Наредног месеца у метрополу на ставама Саве и Дунава приспео је Нафтали да би својим газдама начинио извештај о спору са пољским официром.⁸² Нафтали је, разуме се, био турски Јеврејин.

Проблем становања Јевреја у Београду није дуго био решен.⁸³ У другој половини 1723. и у пролеће 1724. године донесено је више решења у вези са стамбеним и култним објектима мојсијеваца и хришћана не-Немаца у вароши. Јеврејима, Јерменима и Србима није одобрено да своје храмове подижу изван града, него им је саопштено да ће им у оквиру насеља бити одобрено место за изградњу богомоље. Крајем септембра 1723. администрација у Србији разматрала је питање о хану у коме су Јевреји дотад становали, па је донела одлуку да им се Јени-хан остави и даље на уживању, уз износ дотадашње дажбине. Тај хан је аустријска управа називала Великим; он није доносио више користи од уговорених 1.200 форинти. Због потреба изградње утврђења испред тврђавног комплекса на Калемегдану могао је хан (пре марта године 1724) бити порушен с осталим зградама. Поред тога, Дворском ратном већу поднесен је

извештај о судији немачких Јевреја у 13 тачака. У марту 1724. јавили су се и становници немачке народности који су, у више наврата, и раније молили да се уреди варош, да се занатима доделе повластице и да се затим обави одвајање Немаца од Јермена, Јевреја и Срба. У јулу 1724. склопљен је уговор између Елије Флајшмана и његовог компањона са двојицом градских саветника о уступању велике куће или тзв. Дома Апкеназа у Дугој улици.⁸⁴ У мају 1773, у вези са уступањем Јеврејског дома и стамбених зграда уреду за изградњу фортификација, београдски Јевреји упутили су окупацијској управи један меморијал тражећи да им се, у име накнаде у Немачкој вароши, ближе Дунава, додели једна улица. Јеврејски двор и куће Јевреја су предате претпоследњег дана маја. У последњој декади децембра те године мојсијевци су тражили да им се одобри да израде сводове у радњама и на здањима са улице, јер су такви сводови постојали у предатом дому.⁸⁵

Није забележено да су заразе јаче покосиле јеврејски живаљ тридесетих година. Године 1730. косила је нека заразна болест, а 1738. куга у Београду. Само за две недеље исусовци су тада сахранили 220 особа.⁸⁶ Дубровачки конзул из Цариграда Лука Кирико јавио је у новембру 1738. Дубровнику о куги у балканским земљама уопште, а 2. априла 1739. да је црна смрт у Београду начинила праву пустош. Чума је сметала Османлијама да опседну Београд, док су се царевци одржавали захваљујући санитарним мерама.⁸⁷

Без обзира на језичке разлике, традиције и обичаје дневног живота некадашњег завичаја, Јевреји су се добро очували као професионална заједница, мада нису организацијски били јединствени. Када се радило о општим јеврејским интересима, окупацијска управа је извештавала да је представку подносило целокупно јеврејство. Према обавештењу београдског бискупа Ватикану (1738), Београд је имао 9.500 становника: 6.000 Срба и 500 Јевреја, док су остали били Немци, Јермени, Грци—Цинцари и други.⁸⁸ Јевреји су се, дакле, знатно увећали бројно захваљујући толерантном сировођењу смерница од стране принца Александра Виртембершког и његових подмитљивих сарадника. Увећавање није било природно, повећаним наталитетом, него механичко, досељавањем са стране, нарочито из хабсбуршких земаља. Крајем аустријске окупације Србије мојсијевци су чинили 5,37% београдске популације — као никад дотад и никад будуће. Већину међу њима су, без сумње, сачињавали они који су говорили немачким јидиш језиком, а њих је било и из Пољске.

Ашкенази и Шефарди имали су одвојене општине, свака са својим рабином. Синагога је, према бискуповој релацији, била само једна. Није јасно ни чијом протекцијом су је саградили, јер ни Аустрија, као ни Турска, није допуштала грађење јудаистичких богомоља; можда је обновљена каква ранија синагога. Обе општине имале су заједничку касапницу (шахтерај). Уз ашкенаског рабина Левија, који је дуже времена био на том положају, старешине ашкенаске општине, опет више година, био је Шимон Франко, а сефардске Давид Маир. Према мировном уговору склопљеном у Пожаревцу, турски Јевреји уживали су у поседу трговачког пословања извесне привилегије.⁸⁹ Општинске старешине мојсијеваца у Београду нигде се не бележе као „конзули“, него је забележен (1724) само „судија“ немачких Јевреја. Такве судије помињу се у Темишвару 1773. и 1736. године. Ти прваци убирали су у Темишвару таксу толеранције и остале дажбине у договору са локалним властима; темишварске „судије“ су сакупљале те пореске обавезе и у Карансебешу, Оршави, Новој Паланци, Белој Цркви, Вршцу, па и у непосредној близини Београда — у Панчеву. „Судије“ су се бринуле и о свакодневном животу својих истоверника, решавали мање спорове, прихватили су њихове молбе и жалбе и прослеђивали их на решење надлежним органима.⁹⁰ По свему судећи, јеврејске „судије“ у Београду су имале нешто сужени делокруг овлашћења, јер се сакупљање јеврејских дажбина давало у закуп на лицитацији, а државни судови су уредовали чак и код мањих дугова.

Иако Јевреји нису били једино писмено становништво у Београду, они су свакако били најписменији житељи града. Деца су у раном узрасту предавана на описмењавање рабинску или посебном учитељу, који их је учио и елементима хебрејског језика. Београдски мојсијевци су писали и на свом говорном, шпанско-португалском и немачком језику. Понекад су упућивали представке аустријским властима на српском језику и ћирилицом.⁹¹ Аустријанци су имали оправданих разлога на крају своје власти у Србији да зазиру од те велике писмености јеврејских поданика, с обзиром да су они политички нагињали Османлијама, који су их боље третирали, па су својим писменим порукама обавештавали Турке о општим и војним приликама у Београду. Стога је, према наређењу војних команди у Темишвару, уведена пракса да се отварају и цензуришу сва писма Турака, Јевреја и Срба; подношен је извештај вишим инстанцама о томе о којој се материји расправља у преписци.⁹²

Без обзира што је окупацијска управа била изразито католичка и што су у њој исусовци водили прву реч у питању култа иноверника, Аустријанци се нису могли похвалити неким прозелитским успесима у току своје 22-годишње владавине. Католичка пропаганда могла је забележити само покрштавање једне Јеврејке (1729); кумовао је барон Шмидлин, а обреду је присуствовао и сам намесник, принц Александар.⁹³ Очигледно су у проверавању много више успеха имали Турци својим општим помирљивијим држањем према Израелићанима. Београдски Јевреји су се у извесном смислу сами држали по страни, тако да се на дужности тумача у главном коморском уреду у Београду (од 1718) налазио Михаило Захариас, бивши јерменски трговац из Будима.⁹⁴

У научним радовима о животу Јевреја у дијаспори обавезно се говори о рабинима и о њиховој делатности на ширењу теолошке литературе. Ашкенаски рабин у Београду 1720—27. године био је Волф (Бењамин Зив) Јофе Маргалиот (Шлезингер) 1657—1727). Он се не помиње у објављеним делима, него је само несазнатљивим путевима у Мантову стигла диплома о његовом постављењу за духовног вођу заједнице београдских немачких мојсијеваца. Његов дед био је „дворски Јеврејин“, а отац један од првака бечке јеврејске општине. Оца су му убили (1683) пољски војници при депортовању у Николсбург. Он сам, у својој 13. години, био је очевидац присилног исељавања својих истоверника из Беча. Живео је неко време у Николсбургу (Микулов), а у 1685. у Ајзенштату (Железно, у области тзв. Водених Хрвата). Године 1716. цар Карло VI доделио је Волфу и његовом брату „заштитно писмо“ за њихове посебне заслуге за домовину, чиме им је омогућено да се настане широм Угарске с изузетком краљевских слободних градова и осталих насеља где је било забрањено насељавање мојсијеваца.⁹⁵ Године 1720. позван је Волф на дужност главног рабина ашкенаске заједнице у Београду. На дипломи, написаној у Београду, у мају 1720, налазе се потписи око десет угледника те општине, али није извесно да ли су сви они ефективно боравили у Београду. Први од потписника је Леви, син покојног Јицхака, раније у Јерусалиму (касније рабин Леви Јерушалми). За њим следе: Моше бен Волф Софер (из Прага), Симон бар Јешаја (из Николсбурга), Јехуда бар Јаир Сегал Хоровиц, Нета бар Цви Хирш и други. У повељи се износи негативна констатација о ашкенаској заједници у Београду, где су се „мењале светлост и тама и свако чини што му драго те сваки вуле на своју страну“. Изабрани народ је остао као стадо без пастира, па су се обратили Волфу да им постане ста-

решина, рабин и судија, док се поства обавезује да ће му се покоравати и извршавати његове налоге.⁹⁶

Уз Волфа Маргалиота деловао је као помоћни рабин и поменути Леви Јерушалми. Он је крајем 1728. године одржао проповед у сефардској синагоги, у којој је рекао да је бесплатно давао сефардској браћи у расколу (од 1724) савете о томе шта је по верским законима дозвољено а шта забрањено, али да убудуће неће моћи опслуживати обе заједнице. Дан касније састала се цела сефардска заједница, па је послала специјалног изасланика у Софију са задатком да оданде доведе рабина Гершона Халевија. Овај је прихватио позив и пошао на пут, али је у Нишу убеђен да остане у том граду. Опет су се састали београдски Сефарми, па су Јерушалмија (уз плату) изабрали за свог рабина. Леви Јерушалми се добро сналазио у локалним размирицама, јер су разлике постојале већ у обредима. Било је доста мешовитих, ашкенаско-сефардских бракова, али када би се брачни другови разишли, јављале су се трзавице и међу њиховим заједницама. Педантан рабин знао је и хебрејски, и пиринејски „ладино“ и северњачки „јидиш“, па је представке преводио; ако на неко питање није био сигуран како да одговори, слао га је у Ајзенштат, познатом рабину Меиру, односно рабину Моши Бенвенистију у Цариград или рабинима у Солун. Леви Јерушалми написао је и обелоданио књигу „Бен Авот Халеви“. Године 1739. повукао се са аустријском војском из Београда и населио се у Темишвару. Из књиге респонзи рабина Меира из Ајзенштата сазнаје се понешто о питању (бр. 40) из Београда поводом убиства неког београдског Јеврејина у бањи на Тимоку (Сврљишкој?) почетком 1737. године.⁹⁷

Аустрија је била присиљена да се у позно лето 1739. године повуче преко Саве и Дунава и да врати Турцима Београд. Са царском војском евакуисали су се и насељени Немци и Ашкенази, али и многи шпански Јевреји. Старог отоманског господара дочекало је у београдској вароши свега 45 турских Јевреја у својој махали (изнад варошке скеле, која је водила у село Борчу) и свега осам Срба.⁹⁸ Неки јеврејски исељеници на путу за Темишвар зауставили су се у Панчеву и ту настанили, одржавајући везе са главном насеобином у великом граду на Бегеју.⁹⁹ Многи Ашкенази и неки Сефарди су одмах прешли у Темишвар, неки су у тај град дошли прешавши најпре у Земун, а неки су се разместили по мањим банатским местима (Нова Паланка, Оршава, Карансебеш), прихватајући се штављења и прераде коже, који су набављали преко Дунава

у балканским областима.¹⁰⁰ Неки Јајер задржавао се час у Сегедину а час у Темишвару, па је пре пада Београда наложено да се лиши слободе и спроведе у Београд на истрагу. Београдски Ашкенази и Сефарди и по насељавању у Темишвару сепарирали су се међу собом.¹⁰¹ Највећи део београдских мојсијеваца најпре се склонили у Земун, да би одатле у повећим групама прешао у Нови Сад, па и у Осијек.¹⁰² Око 20, претежно ашкенаских, фамилија задржало се и настанило у Земуну.¹⁰³ Уз јеврејске трговчиће и занатлије населили су се у Новом Саду и неки Цинцари; први њихов помен у званичним записницима је из године 1746.¹⁰⁴ Са њима су дошли и многи Срби, Јермени и Грци.¹⁰⁵

Мировни уговор потписан је 7, а предаја Београда обављена је 18. септембра 1739. Аустријанци су стекли пуну слободу трговине, као западњаци.¹⁰⁶

НАПОМЕНЕ

1. М. Мирч, „Јевреји на Балканском Полуострву и у старој српској држави до доласка Турака“, Јеврејски алманах, 1957—58, Београд, 1958, 52; И. Шланг, „Јевреји у Београду“, Београд, 1926, 512.

2. Ч. Мијатовић је изнео занимљиво мишљење да је Београд у XII веку почео да служи трговини „Шванског савеза“ као посредник у његовом промету са метрополем на Босфору; роба би се слала лабама из Регенсбурга до Београда, где би се претоваривала на караване (Ч. Мијатовић, „Историја трговине“, Београд, 1893, 129, 98, 141).

3. *Encyclopaedia judaica*, т. IV, Јерусалем, 1971, 420—21 („Белграде“). — Теза о доласку Јевреја у Београд из Италије тешко је одржива, а занемарује се византијски период београдског јеврејства.

4. И. Шланг, н. д., 14; М. Franko, »Essai sur l'histoire des Israelits de l'empire ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours«, Paris, 1897, 24.

5. *Magyar-zsidó oklevéltár, kötet I*, Budapest, 1903; к. IV, Budapest, 1938, *passim*; Б. Храбак, „Дубровачки трговци у османлијском делу Паноније до 1570. године“, Зборник Матице српске, 30, Нови Сад, 1984, 8.

6. F. Babinger, »Mehmed der Eroberer und seine Zeit«, München, 1953, 123; И. Шланг, н. д., 15.

7. *Italo-judaica: Gli Ebrei in Italia tra Rinascimento ed età barocca*, Roma, 1986, 46 (Slomo Simonzon).

8. Б. Храбак, „Дубровачки трговци у Смедереву у доба Османлија“, Анали Завода ЈАЗУ у Дубровнику, XVII (1979); исти, „Исламизација краљевачког, чачанског, ужичког и рудничког краја 1475—1575“, Наша прошлост, I н. с, Краљево, 1986, 28; исти, „Дубровачки трговци у Ужицу средином и у другој половини 16. века“, Ужички зборник IV, Т. Ужице, 1975, 77.

9. S. Dubnow, *Die Geschichte des jüdischen Volkes in der Neuzeit*, В. VI, Berlin, 1927, 49.

10. Б. Храбак, „Јевреји у Београду до краја XVII века“, Годишњак града Београда, XVIII (1971), 23.

11. М. А. Epstein, *Ottoman Jewish Communities*, Freiburg, 1980, 179.
12. X. Шабановић, „Турски извори за историју Београда“, Београд, 1964, 460.
13. Историја народа Југославије, књ. II, Београд, 1960, 91; X. Шабановић, „Урбани развитак Београда од 1521. до 1688. године“, *Годишњак града Београда*, XVII (1970), 22.
14. I. Sopron, *Monographie von Semlin und Umgebung*, Semlin, 1890, 203.
15. О пословним напресима вид.: Б. Храбак, „Јевреји у Београду“, 25—42.

I

1. А. Бејтић, „Јеврејска настанба у Сарајеву“, *Споменица 400 година од доласка Јевреја у Босну и Херцеговину 1566—1966*, Сарајево, 1966, 24—5.
2. Brlić, *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten in der letzten österreichisch-türkischen Kriegen*, Wien, 1854, 29; Веселиновић, „Војводина, Србија и Македонија под турском влашћу у другој половини XVII века“, Нови Сад, 1960, 76; Исти, „Занатлије и трговци по Војводини крајем XVII и првих година XVIII века“, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 13—14, Нови Сад, 1956, 120.
3. З. Левнтал, Јосиф Ибн Данон из Београда, *Јеврејски алманах*, 1959—60, Београд 1960, 60, 59; И. Шланг, н. д, 46—9.
4. P. Ricaut—G. Sagredo, *Der Neueröffneten Ottomanischen Pforten*, Augsburg II. 1701, 464.
5. К. Протић, „Одломци из историје Београда — Београд 1688 године“, *Годишњика Николе Чупића*, V, Београд, 1883, 170, 171.
6. L. Fratti, *Il viaggio da Venezia a Costantinopoli del conte Luigi Ferdinando Marsigli*, *Nuovo archivio veneto*, vol. VIII, Venezia, 1904, 512—13.
7. A. Benetti, *Viaggio a Costantinopoli di Giovanni Battista Donado, senatore veneto l'anno 1680*, Venezia, 1688, lib. I, 153—4.
8. Ј. Радонић, „Дубровачка акта и повеле“, књ. IV, св. 1, Београд, 1941, 429 (Цариград, 10. августа 1688).
9. И. Шланг, н. д, 49, 50.
10. Хисторијски архив у Дубровнику (у даљем тексту: ХАД), Див. фор. СХХII, 103' — 105' од 30. IV 1688.
11. К. Протић, „Одломци: 1688“, 180. — О борбама око Београда вид. историју немачку литературу: Chr. Herchenbahn, *Die Belagerung von Belgrad unter der Auführung des Prinzen Euden*, Wien; *Geschichte der Stadt und Festung Belgrad von ältesten bis auf die jetzigen Zeiten*, Frankfurt—Leipzig 1790; *Vollständige Geschichte von der Belagerung und Einnehmens der Festung durch...* Laudon, Prag 1790.
12. К. Протић, н. н, 181.
13. З. Левнтал, Јосиф Ибн Данон из Београда, *Јеврејски алманах*, 1959—60, Београд, 1960, 60, 59; И. Шланг, н. д, 46—9.
14. С. Пецињачки, „Два документа о Београду и његовој околини из 1689—1690. године“, *Годишњак града Београда*, XXIV, Београд, 1977, 25—6.
15. *Istoria e descrizione della città di Belgrado*, 16; J. J. Schudt *Jüdische Merckwürdigkeiten*, B. IV, Frankfurt—Leipzig, 1714, caput VI, 6, S. 141.
16. H. Graetz, *Geschichte der Juden*, B. X, Leipzig, 1897, 310; Ж. Лебл, „Плима и слом“, Београд, 1991, 148 и 151.
17. Z. Levntal, *Josef Ibn Danon*, 61—2; И. Шланг, н. д, 38—40. — У конвоју робља било је и 300 Туркиња (I. Sopron, н. д, 226).
18. Турцима је као доказ солидарности при избављању из ропства послужило откупљивање јеврејских сужата после масакра у Пољској и Украјини (1648—1650) и за време усташка Богдана Хмељничког; 3.000 Јевреја које су Козаци и Татари спровели на Крим, откупила је јеврејска општина у Цариграду уз помоћ јеврејских заједница широм Европе (D. Kaufmann, *David Carcassoni et le rachat par la Communauté de Constantinople des Juifs faits prisonniers durant la persécution de Chmelnicky*, *Revue de Études Juives* XXV, Paris, 1892, 202—16).
19. И. Шланг, н. д, 39.

20. Ж. Лебл, „Духовни вођи београдског јеврејства“, Београд, с. д. (необјављен рукопис, стр. 16).
21. Еврејски извори за општествено-икономичкото развитие на балканските земи през XVII век, т. II, Софија, 1960, 319; Ж. Лебл, „Плима“, 158, 161.
22. Еврејски извори II, 429—30. — Издавачи претпостављају да је реч о Белој Паланци.
23. Еврејски извори II, 311—12.
24. ХАД, Проц. пот. LXIII, 35—5' од 8. II 1689.
25. ХАД, Див. фор. СХХII, 269—96 од 17. II 1689.
26. ХАД, Див. фор. СХХIII, 533' (3. VI 1688), 53' — 4 (3. VI 1689).
27. ХАД, Див. фор. СХХIV, 80, 80' (1691).
28. С. Гавриловић — И. Јакшић, „Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века“, књ. I, Београд, 1987, 105—6 (у даљем тексту: ИСУ).
29. ХАД, Див. фор. СХХХ, 100—0' од 24. IV 1698.
30. Ж. Лебл, „Плима“, 148.
31. Гавриловић—Јакшић, ИСУ II (1990), 119—20 и 441, 270—1, 396, 572—3.
32. ХАД, Исписи Бр. Трухелке, II—I, № 19, Дубровник, 18. X 1688.
33. Ј. Ралонић, н. д., књ. IV, св. 1, Београд, 1941, 429 (Цариград, 10. VIII 1688).
34. ХАД, Див. цанц. ССХVI, 62—3' од 20. V 1688.
35. *Degl'Istoria delle cose veneziane, i quali hanno scritte per publico decreto, tomo decimo, che comprende L'Istoria della Repubblica veneta di Michele Foscarini, Venezia, 1722, 325.*

II

1. Еврејски извори II, 429—30.
2. Д. Бурић—Замоло, „Стара јеврејска четврт и јеврејска улица у Београду“, Јеврејски алманах 1965—1967, Београд, 1967, 44. — Није било боље ни са другим трговцима. Исаку Јерменину била је потребна изричита дозвола владиног писма да уђе у своју кућу коју је држао за време Турака (С. Пецињачки, „Два документа“, 24).
3. Гавриловић; Јакшић, ИСУ I, 89, 73, 75, 147, 176, 182, 183, 184.
4. J. Nouzille, *Histoire de frontières. L'Autriche et l'Europe ottoman*, Paris, 1991, 150.
5. Р. Веселиновић, „Опсада Београда 1693“, Годишњак града Београда XX, Београд, 1973, 44.
6. И. Шланг, н. д., 50.
7. Гавриловић—Јакшић, ИСУ I, 211, 73, 75, 48, 67.
- 7а. G. Carletio. *Il Ghetto veneziano nel '700 attraverso i catastrici*, Roma, 1981.
8. Исто, 172, 160 и 169, 200, 211.
9. Исто, 268—9.
10. Архив Македоније, Битољски сицили, књ. LVII, стр. 63 (податак коришћен преко регеста).
11. С. Гавриловић, „Јевреји у Срему у XVIII и првој половини XIX века“, Београд, 1989, 47—8.
12. A. Galanté, *Turcs et Juifs, Istambul, 1932, 14* (prema Hurmuzakiju). — О трговачким одредбама закљученим са карловачким миром види: D. No-radounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman*, t. III, Paris—Leipzig—Neuchâtel, 189, čl. 14.
13. Ј. Радоић, „Дубровачка акта и повеле“, књ. IV, св. 2, Београд, 1942, 509; В. Винавер, „Дубровник и Турска у XVIII веку“, Београд, 1960, 5.
14. С. Траљић, „Трговина Босне и Херцеговине с лукама Далмације и Дубровника у XVII и XVIII столећу“, Поморски зборник поводом 20-годишњице дана морнарице, 1942—1962, Загреб, 1962, 367.
15. В. Винавер, „О Јеврејима у Дубровнику у XVIII веку“, Јеврејски алманах 1959—1960, Београд, 1960, 74; ХАД, Проц. цанц. LXV, 269' од 15. IX 1710. — Кхери су биле: Сара, Тудиња, Блалка и Естер; оне су поставиле за свог пуномоћника брата Аврахама, сина Лицхакова (исто).

16. ХАД, Летт. Лев. LXVIII, 74—4' (23. IV 1709), 134—5 (14. VIII 1710).
17. Б. Храбак, „Јевреји у Београду до краја XVII века“, Годишњак града Београда, XVIII (1971), 143.
18. Р. Тричковић, „Београдски пашалук“ (необјављена докторска дисертација), 225.
19. Исто, 240.
20. Thaly Kálmán, Dunátúli hadjárat 1707 ben Hadtörténelmi tanulmány I, Századok, Budapest, 1879, 297.
21. Ј. Радонић, „Дубровачка акта и повеље“, књ. V, Београд, 1951, 96; Б. Храбак, „Јевреји у Београду“, 43.
22. М. Јачов, „Списи тајног ватиканског архива XVI—XVIII века“, Београд, 1983, 19.
23. Споменик СКА 66, 188. — Јевреји су продирали свуда, и у Угарској и у аустријским земљама; чак и једном Јеврејину у Егеру, где је био конфиниран, дуговао је и гроф Борбе Бранковић (Ј. Радонић, „Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку“, књ. I, Нови Сад, 1909, 219 (Егер, 1. I 1712).
24. Г. Стапојевић, „Београд у вријеме аустријско-турског рата 1716—1719. године“, Војноисторијски гласник бр. 4/1972, 140.
25. F. Grisellini, Geschichte des temeswarer Banats in Briefen, I Theil, Wien, 1780, 141.
26. H. Wolf, Zur Geschichte der Juden im Banat 1716—1876, Temesvar 1940; Moriz Löwy, Skizzen zur Geschichte der Juden im Temeswar bis zum Jahre 1865, Seged, 1890.
27. ХАД, Див. фор. CXLII, 138—8' од 14. IV 1717.
28. ХАЗд, Ducali e terminazioni X, 16—6' од 14. VIII 1717.
29. К. Протић, „Одломци из историје Београда: Београд 1717“, Годишњица Николе Чупића VII, Београд, 1885, 313.

III

1. Histoire du prince Eugen de Savoye, t. V, Vienne, 1790, 104—5, 111.
2. Д. Бојанић, Турски закони и законски прописи из XV и XVI века за смедеревску, крушевачку и видинску област“, Београд, 1974, 19, 148; Б. Храбак, „Царина и баждарина у северној Србији на промет са Угарском и балканским областима (до краја XVI века)“, Зборник радова Народног музеја у Чачку XIX (1989), 21.
3. J. Nouzille, н. д., 166; Д. Ј. Поповић, „Београд кроз векове“, 79 (процена: једва 50 породица са можда 250 чланова).
4. Драг. Павловић, „Аустријска владавина“, 103.
5. М. Радо—Ј. Мајор, „Историја новосадских Јевреја“, Нови Сад, 1930, 15.
6. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира (1718—1739)“, Београд, 1950, 181, 183.
7. Д. Бурић—Замоло, „Београд као оријентална варош под Турцима 1521—1807“, Београд, 1977, 94.
8. Д. Ј. Поповић, „Грађа за историју Београда од 1717—1739“, Споменик СКА 78, Београд, 1935, passim.
9. Д. Бурић—Замоло, „Стара јеврејска четврт и Јеврејска улица у Београду“, Јеврејски алманах, 1965—1967, Београд, 1967, 47.
10. Д. Бурић—Замоло, „Београд“, 92. — Лишена је резона тврдња да су Јевреји „стајовали ван вароши“ (Вл. Милековић, „Важни моменти у економском развоју Београда до XIX века“, Југословенски дневник, Суботица, 15. XII 1932, 1—2).
11. Д. Бурић—Замоло, „Београд“, 149.
12. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 189, 176, 175.
13. Л. Ђелап, „Јевреји у Земуну за време војне границе“, Јеврејски алманах 1957—1958, Београд, 1958, 59.
14. М. Радо—Ј. Мајор, „Историја“, 24.

15. Official (Johann) Langer, *Serbien unter der kaiserischen Regierung 1717—1739*. Mitteilungen des k. k. Kriegsarchiv, Neue Folge, B. III, Wien, 1889, 169 (sl. 8).
16. Д. Ј. Поповић, „Грађа за историју Београд од 1717—1739“, Споменик СКА, 78, Београд, 1975; Д. Бурић—Замоло, „Београд“, 115.
17. Д. Бурић—Замоло, „Јеврејски амам у Београду“, Јеврејски алманах 1968—1970, Београд, 1970, 187—200.
18. М. Митровић, „Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717—1740)“, Споменик СХХХ, Одељење историјских наука, 6, Београд, 1988 (у даљем тексту: ПСПДРС), 115 (новембра 1725), 133 (18. VII 1727).
19. Ж. Шкаламера—М. Поповић, „Нови подаци са плана Београда из 1683“, Годишњак града Београда, XXIII, Београд, 1970, 49—50, 50.
20. Ј. Борђевић, „Београд у XVIII веку“, Београдске општинске новине 1930/1, 305. Ауторова тврдња да сви Јевреји нису имали синагогу није тачна; то се може прихватити једино кад је реч о Ашкеназима, како је у тексту и речено.
21. М. Целебџић, „Занимљиви цртежи неких београдских грађевина у Одељењу историјских планова Народног музеја у Будимпешти“, Годишњак града Београда XXI, Београд, 1974, 179 (бр. 19).
22. Драг. Павловић, „Аустријска владавина“, 102—3.
23. Гласник Српског ученог друштва VI/II одељење, 381, Београд (1726); К. П. Костић, Споменик СКА, 66, Београд, 1926, 66, 189.
24. Драг. Павловић, Глас СКА 64, 19; Д. Ј. Поповић, „Срби у Банату до краја XVIII века“, Београд, 1955, 54.
25. Д. Ј. Поповић, „Велика сеоба Срба 1690“, Београд, 1954, 333.
26. Official Langer, n. n., 202.
27. Исто, 169.
28. М. Петровић, „Финансије и установе обновљене Србије“, књ. I, Београд, 1897, 40 и 44 (3951 фор. и 21 кр.; 3882 фор. и 21 кр.; 760 форинти).
29. ПСПДРС, 27, 18, 21, 24.
30. G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationales de l'Empire Ottoman*, t. I, Paris—Leipzig—Neuchâtel, 1897, 221—2 (чл. 2), 223 (чл. 1), 225 (чл. 9), 226 (чл. 19).
31. Драг. Павловић, „Пожаревачки мир (1718)“, Нови Сад, 1901, 138.
32. С. Гавриловић, „Прилог историји трговине и миграције Балкан—Поднонавље XVIII и XIX столећа“, Београд, 1969, 6.
33. М. Петровић, „Финансије“, I, 37—8.
34. М. Костић, „Из социјално-економске историје Срба у XVII и XVIII веку“, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. I, Нови Сад, 1956, 36.
35. A. Wolf, *Österreich unter Maria Theresia, Josef II und Leopold II 1740—1792*, Berlin, 1883, 67—8.
36. ПСПДРС 95 (13 и 27. V 1719).
37. Исто, 98 (октобра 1724), 106 (27. IX 1724), 107 (31. X 1724), 109 (фебруара 1725), 116 (9. I 1725: имовина Волфа и Лева).
38. М. Петровић, „Финансије“, I, 37, 38. — Године 1689. за време прве аустријске окупације, из Влашке и са других страна пристизале су велике количине соли мимо државних солана, чиме је царинској служби причињена знатна штета (С. Пецињачки, „Два документа о Београду и његовој околини из 1689—1690. године“, Годишњак града Београда, XXIV, Београд, 1977, 24—5.
39. С. Гавриловић, „Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века — Царинарнице и контумаџи“, књ. II (рукопис), царинарница Митровица.
40. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 253, 91.
41. ХАД, *Sanitas I*, 181 и 186, 73' (17. VI 1722).
42. М. Митровић, „Јевреји у Банату (1716—1739)“, Зборник за историју Матице српске, 28, Нови Сад, 45—6.
43. Исто, 55. — Јевреји и другде у јужној Угарској лиферовали су и касније аустријској војсци житарице, на пример у Суботици (Д. Јелић, „Кратак преглед историје суботичких Јевреја и њиховог доприноса развоју града“, Зборник Јеврејског историјског музеја, V, Београд, 1987, 10.

44. ПСПДРС, 111.
45. S. Jordan, *Der kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat in 18. Jahrhundert*, Wien 1967, 38—9.
46. М. Митровић, „Јевреји у Банату“, 47—8 — С. Јордан (н. д. 50) претпоставља да није реч о великим количинама, јер је за Цариград одобравана испорука 300—400 цснти.
47. Н. v. Srbik, *Die staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia*, Wien, 1907, 401.
48. М. Костић, „Из наше социјал-економске историје почетка XVIII века“, Зборник за друштвене науке Матице српске, 13—14, Нови Сад, 1950, 105—7.
49. Х. в. Србик, н. д. 402, 410; В. Винавер, „Крај дубровачке трговине на Балкану“, Историјски гласник бр. 1/1956, 26.
50. С. Гавриловић, „Јевреји у Срему у XVIII и првој половини XIX века“, Београд, 1989, 49, 51.
51. М. Митровић, „Јевреји у Банату“, 45—6.
52. Исто, 46.
53. ПСПДРС, 122 (јул 1726), 125 (19. VI 1726), 131 (октобар 1727), 131 (децембар 1727), 134 (8. XI 1727).
- 53а. Исто, 156 (13. IV 1729), 158 (7. XII 1729), 160 (марта 1739), 163 (августа 1730), 167 (23. III 1730), 168 (5. VI 1730).
54. Исто, 173 и 174 (августа 1731), 178 (новембра 1731), 179 (7. III 1731).
55. Драг. Павловић, „Аустријска владавина“, 30, 61.
56. Ј. Ландер, н. н. 202; Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 176. — Јевреји су при печењу ракије у Цариграду у лето 1729. изазвали велики пожар, који је уништио четвртину султанове престонице (Историјски архив у Котору, УИМ, XLVIII, фол. 534 од 24. IX 1729 — вест из Будве).
57. ПСПДРС 94 (март 1724), 97 (јуна 1724), 98 (септембра 1724), 99 (новембра 1724), 102 (15. III 1724), 103 (26. IV 1724), 103 (6. V 1724), 106 (7. X 1724), 107 (14. X 1724), 107 (18. X 1724), 109 (марта 1725), 111 (априла 1725), 112 (маја 1725), 113 (јуна 1725), 117 (15. II 1725), 110 (априла 1725: представка браће Кениш, против управника стоваришта у Београду).
58. Исто, 117 (5. III 1725), 120 (14. X 1725), 120 (17. XI 1725), 126 (27. XI 1726), 131 (новембра 1727), 133 (6. августа 1727).
59. Исто, 140 (6. II 1728), 136 (марта 1728), 137 (априла 1728), 139 (28. I 1728), 144 (21. IV 1728), 145 (5. I 1728: материјал за грађење пиваре), 146 (6. V 1728), 146 (26. V 1728: разлог негативног пословног биланса).
60. Исто, 64 (августа 1721), 74 (септембра 1722), 80 (28. X 1722), 11 (10. II 1722).
61. ПСПДРС 343 (6. V 1739), 207 (8. VII 1733), 249 (8. I 1739), 267 (јула 1736), 326 (16. VI 1728).
62. S. Mayor, *Wiener Juden*, 230.
63. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 92.
64. ПСПДРС 255 (29. VI 1735), 238 (јула 1735), 242 (3. августа 1735), 257 (10. VIII 1735).
65. Исто, 177 (новембра 1731), 198 (априла 1733), 203 (13. III 1733).
66. С. Пецињачки, „Различити подаци из 1732—1733. године о коморским насељима рудничког дистрикта“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, VI (1975), 70—71, 72.
67. ПСПДРС 298 (20. II 1737), 301 (17. VIII 1737), 273 (децембра 1736), 280 (28. XI и 29. XII 1736).
68. Исто, 195 (14. XI 1732), 198 (фебруара 1733), 200 (новембра 1733), 202 (18. II 1733), 207 (27. VI 1733), 357 (априла 1740).
69. Исто, 318 (децембра 1738), 330 (13. XII и 28. XII 1738), 332 и 331 (фебруара и јануара 1739), 317 (децембра 1738), 339 (17. I 1739), 334 (марта 1739), 342 (2. IV и 15. IV 1739), 357 (октобра 1740), 332 (фебруара 1739), 276 (12. V 1736), 305 (јануара 1738).
70. Исто, 180 (3. VIII 1731), 202 (18. II 1734), 205 (28. IV 1733), 215 (септембра 1734), 236 (маја 1735), 248 (новембра 1735), 250 (19. II 1735), 259 (23. XI 1735), 233 (априла 1735), 297 (18. I 1737), 220 (26. I 1734), 227 (31. VIII 1734), 328 (3. IX 1738), 346 (25. VIII 1739).

71. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 253.
72. Исто, 92.
73. Исто, 93.
74. ПСПДРС 346 (18. VII 1739).
75. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 97.
76. Исто, 98.
77. Исто, 96, 95.
78. S. Mayer, Die Wiener Juden 1700—1900, Wien—Berlin, 1917, 81, 97; L. Bato, Die Juden im alten Wien, Wien, 1928, 57, 72; Kaufmann, Samson Wertheimer, der Oberhoffactor und Landesrabbiner und seine Kinder, Wien, 1888, 8.
79. Драг. Павловић, Глас СКА LXIV, 21.
80. Драг. Павловић, Глас LXIV, 118. — О првим персијским трговцима који су преко Србије стизали у Дубровник вид.: Б. Храбак, „Трговина Персијанаца преко Дубровника у XVI веку“, Зборник Филозофског факултета у Београду. V/1, Београд, 1960, 257—67.
81. ПСПДРС 192 (4. VII 1732), 202 (20. II 1733).
82. Исто, 232 (фебруара 1735), 251 (3. II 1735).
83. К. Протић, „Одломци из историје Београда: Београд 1718—1739“, Годишњица Николе Чуића, VIII, Београд, 1886, 305.
84. ПСПДРС 340 (фебруара 1739), 333 (марта 1739), 344 (13. V 1739).
85. Исто, 198, 206, 210.
86. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 206.
87. ХАД, АСММ, XVIII с., № 3164/VII (28. XI 1738); № 3764/XIV (2. IV 1739); № 3168/XVI (17. V 1739).
88. М. Јачов, „Списи тајног ватиканског архива XVI—XVII века“, Београд, 1983, 280.
89. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 189.
90. М. Митровић, „Јевреји у Банату“, 54.
91. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 190.
92. ПСПДРС 360 (августа 1740).
93. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 120.
94. С. Пецињачки, „Неколико података о аустријској краљевини у Србији од 1731. до 1736. године“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, X, Чачак, 1979, 101.
95. В. Wachstein, Die Inschriften des alten Juden friedhofes in Wien, В. I, Wien—Lcipzig, 1917, 160.
96. Ж. Лебл, „Духовни вођи београдског јеврејства“ (рукопис у Јеврејском музеју у Београду), стр. 17.
97. Исто, 19—20, 21; И. Шланг, н. д., 56, 59.
98. Р. Тричковић, „Београдска тврђава и варош 1739—1789. године“, Годишњак града Београда, XX, Београд, 1972, 62.
99. С. Милекер, „Историја града Панчева“, Панчево, 1929, 35.
100. М. Митровић, „Јевреји у Банату“, 55, 57; Sorrgon, н. д., 301; ПСПДРС 349.
101. ПСПДРС 350, 351. — О Јеврејима Темешвара види: M. Löwy, Skizzen zur Geschichte der Juden iz Temesvar bis zum Jahre 1865, Seged, 1890.
102. Д. Ј. Поповић, „Србија и Београд“, 390; Sorrgon, н. д., 301.
103. Архив града Београда, Земунски магистрат, фасц. I, № 5; Ј. Челап, „Јевреји у Земуну за време границе“, Јеврејски алманах, 1957—1958, Београд, 1958, 59.
104. Ј. Челап, н. п., 60; M. Rado—J. Mayor, »Istorija novosadskih Jevreja«, Novi Sad, 1930, 18.
105. М. Чобанска, З. Голубовић, Ж. Куманов, „Нови Сад у рату и револуцији“, књ. I, Нови Сад, 1978, 11.
106. G. Noradpunglian, н. д., I, 244, 245, 248.

LES JUIFS DANS LE NORD DE LA SERBIE ENTRE 1688 ET 1739

En se fondant sur les documents d'archives autrichiens publiés et sur ceux de Dubrovnik qui n'ont pas été publiés, ainsi que sur la littérature autrichienne plus ou moins ancienne, l'auteur traite le destin des Juifs à Belgrade depuis 1688 (année où la ville fut envahie par les Habsbourg) jusqu'à 1739, date à laquelle les Turcs occupèrent de nouveau cette ville. Dans ce demi-siècle on peut distinguer trois périodes: celle de 1688—90 où les Autrichiens régnèrent sur Belgrade, celle de 1690—1717, où les Turcs rétablirent leur domination et celle de 1717—1739, où les Autrichiens restaurèrent leur règne en Serbie. Au cours des deux premières années d'occupation autrichienne, la majorité des Juifs belgradois ayant été déportée à Osijek et à Nikolsburg (Moravie), ils étaient peu nombreux à Belgrade. Avec le retour des Turcs, une partie des Juifs déportés regagnèrent cette ville. D'autre part, il y en avait aussi qui quittèrent les villes ottomanes pour Belgrade où la conjoncture était favorable aux affaires. Dans ces années — là les rapports avec Dubrovnik furent rétablis et certains personnages, stimulés par les Français, secondaient financièrement les plans politiques de Ferencz et de Rakoczy.

La majeure partie de la présente étude est consacrée à la situation matérielle des Juifs sous la seconde occupation de la Serbie par les Autrichiens. Il y avait à cette époque à Belgrade deux communautés juives distinctes, ayant chacune son rabbin: les Séfarades de langue espagnole et les Achkénazes qui parlaient allemand. Les Séfarades, qui étaient aborigènes, jouissaient de certains privilèges sur la base du traité signé à Požarevac (Passarowitz).

L'auteur du présent texte décrit d'abord leur installation dans les hans et leurs déplacements, pour exposer ensuite dans le détail leur activité économique. Dans le commerce il leur fallait lutter contre la sérieuse concurrence des Serbes et des Zinzars, voire des Arméniens qui profitaient de la possibilité d'acheter de la liane et du coton dans le Kossovo et dans d'autres régions balkaniques qui étaient sous la domination ottomane. Les commerçants juifs tenaient le plus souvent des épiceries: ils exportaient des épices qu'ils se procuraient en Turquie et importaient des marchandises vendues aux foires d'Osijek et d'autres villes hongroises, en atteignant même Presbourg; ils apportaient en Serbie du textile de Moravie et de Silésie, du vin et du tabac, ainsi que des ouvrages de passementerie d'Allemagne. A Belgrade même, les Juifs préféraient prendre à loyer des fabriques de bière et de raki et s'en assurer le monopole. Ils produisaient des boissons alcooliques dans d'autres pays aussi. Les marchands de gros exportaient des céréales, de la farine et le cuivre du Banat. L'activité de fournisseurs militaires était un travail encore plus lucratif: ils livraient à l'armée en Italie, mais aussi à la forteresse de Belgrade, du bois, des couvertures, des draps de lit, des produits artisanaux. Ces fournitures et ces monopoles étaient accaparés par un groupe de 6 à 7 capitalistes, parmi lesquels les frères Köppisch, les membres de la famille des Hirsches et le Séfarade Schelomo Meir étaient les plus connus. Les autres Juifs n'étaient que de petits commerçants ruinés, des artisans et les pauvres hères qui pouvaient porter tout leur avoir sur leurs épaules. Alors que les autorités favorisaient les Köppisch qui étaient originaires de Vienne et d'autres qui finançaient ceux-ci, elles acceptaient le reste des Juifs comme un mal nécessaire et les considéraient comme des gens méprisables qu'il fallait empêcher de s'enrichir en les accablant d'impôts et de droits de douane. Le nombre de Juifs ne laissait pas d'augmenter. Leurs rabbins s'occupaient de problèmes théologiques et juridiques. En 1724 il se produisit une scission parmi les Séfarades, si bien le rabbin fut relevé de ses fonctions. Pour les besoins du culte il existait une boucherie spéciale et des cimetières à part. Les séfarades réussirent à rénover leur synagogue. Il y avait aussi des écoles juives.

Bogumil Hrabak